

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

**ПРО СТАН РОЗВИТКУ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ**

Аналітична доповідь

Київ 2017

УДК 323.21+352/354(477)
П78

Аналітичну доповідь підготовлено на виконання Указу Президента України «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» від 26 лютого 2016 р. № 68/2016 та Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів на 2017 рік щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки» від 11 травня 2017 р. № 296-р.

*За повного або часткового відтворення матеріалів цієї публікації
посилання на видання є обов'язковим*

Електронна версія <http://www.niss.gov.ua>

Авторський колектив:

*Яблонський В.М., к. і. н., доц. (керівник авторського колективу);
Балакірева О.М., к. соц. н. (п. 1.1.); Бондар Т.В., к. соц. н. (п. 1.1.);
Джигга Т.В., к. політ. н. (розд. 2); Дмитрук Д.А., к. соц. н. (п. 1.1.);
Корнієвський О.А., д. політ. н., проф. (вступ; п. 1.2.; розд. 2);
Руденко А.Ф. (п. 1.3.; розд. 2, 3)*

**Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні : аналіт. доповідь / [Яблонський В.М., П78 Балакірева О.М., Бондар Т.В. та ін.] ; за заг. ред. О.А. Корнієвського. – К. : НІСД, 2017. – 56 с.
ISBN 978-966-54-281-0**

Проаналізовано суспільні настрої та практики громадської самоорганізації в умовах внутрішніх і зовнішніх викликів єдності українського народу та європейському вибору України. Акцентовано увагу на значущості громадських ініціатив і діяльності організацій громадянського суспільства у протидії російській гібридній агресії проти України та подоланні її наслідків. У контексті реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 рр. охарактеризовано політико-правове середовище сприяння державно-громадській взаємодії в утвердженні європейських стандартів демократії та солідарного суспільства.

Аналітична доповідь адресована державним службовцям і посадовим особам органів місцевого самоврядування, громадським і політичним діячам, усім, хто виявляє інтерес до проблематики громадянського суспільства та його взаємодії з державою у впровадженні нагальних суспільних змін та належного врядування шляхом різних практик демократії участі.

УДК 323.21+352/354(477)

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1. Від Революції гідності до суспільства гідності: динаміка зміни суспільних настроїв та практик громадської самоорганізації	6
1.1. Трансформація суспільних настроїв у постмайданний період	6
1.2. Сучасний стан інституціонального розвитку громадянського суспільства в Україні	13
1.3. Протестна активність українського суспільства	22
<i>Висновки та рекомендації до розділу 1</i>	28
Розділ 2. Взаємодія державних органів з організаціями громадянського суспільства в умовах російської гібридної агресії	30
<i>Висновки та рекомендації до розділу 2</i>	40
Розділ 3. Законодавче забезпечення розвитку громадянського суспільства в сучасній Україні	44
<i>Висновки та рекомендації до розділу 3</i>	51
Авторський колектив	54

ВСТУП

Євромайдан та подальші події, які назвали Революцією гідності – революцією за демократичні цінності та європейський вибір, разом із підписанням Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом надали потужний імпульс інтеграції нашої держави у європейський політико-правовий та соціально-економічний простір.

Упродовж 2014–2017 рр. відбувається небачене з кінця 1980-х посилення ролі громадянського суспільства в основних напрямках діяльності держави шляхом волонтерської підтримки оборони від зовнішньої агресії, здійснення контролю за діями органів влади, ухваленням та реалізацією державних рішень при проведенні низки реформ та в боротьбі з корупцією. Показовим є те, що завдяки спільним зусиллям органів влади та організацій громадянського суспільства виконано всі 144 вимоги Європейського Союзу щодо надання Україні безвізового режиму. Відтак у травні 2017 р. громадяни України офіційно отримали можливість безвізового перетину кордону з країнами Європи, які входять до Шенгенської зони, та деякими іншими.

Безвізовий режим – це маркер того, що Україна повертається до спільного європейського простору. Свій цивілізаційний вибір українські громадяни вибороли на Євромайдані та відстоюють у протидії російському імперському реваншизму, перешкоджаючи агресору та «п'ятій колонії» антиукраїнських сил вкотре перетворити Україну на російську провінцію. І журналісти, і представники активної частини українського суспільства зазначають: «І те, що хоч повільно, але позитивні зміни в Україні все ж таки відбуваються [«майже всі реформи стартували, однак здійснюються надзвичайно повільно. Неправда, що реформ немає. Правда в тому, що зроблено тільки першу, підготовчу частину реформ»] – це результат жертвності усіх небайдужих під час Революції гідності, добровольців на фронті, волонтерів та інших людей різних професій, віку і національностей. А якби не вони, сьогодні не було б уже незалежної України»¹.

Однак виклики єдності українського народу та його європейського вибору потребують адекватного реагування влади на суспільні настрої та внутрішні проблеми. Унаслідок війни в Україні з'явилися дві нові чисельні соціальні групи – учасники бойових дій та їхні родини, а також постраждалі від бойових дій, зокрема внутрішньо переміщені особи (ВПО), які потребують всебічної допомоги: держави, волонтерів, благодійних фондів та інших організацій громадянського суспільства. Відбувається мимовільне посилення горизонтальних зв'язків між ними із суспільно-політичних питань, які є сьогодні вкрай чутливими і пов'язаними з падінням рівня життя. Спостерігається погіршення суспільних настроїв та очікувань, розчарування повільним темпом реформ та безкарністю представників політичної і ділової еліти.

Найнебезпечнішим є те, що люди починають звикати до безпринципності, правового нігілізму та популізму політиків, імітації боротьби з корупцією та незаконним заробітком

¹ Див.: Голішевська Анна, Груба Оксана. Майстерність, креативність та повага до власної історії // День. – 2017. – № 85. – 23 трав. – С. 6–7; Втома від війни і друге дихання українських волонтерів [Електронний ресурс] / Дайджест ЗМІ. – 2016. – 17 серп. – Режим доступу : <http://glavcom.ua/digest/vtoma-vid-viyni-i-druge-dihannya-ukrajinskih-volonteriv-367639.html>

на державних посадах, втратити інтерес до політичного життя країни, самоусуваючись від здійснення ефективного громадського контролю за діями політиків, державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування.

За такої ситуації важливо не допустити конфронтації інтересів держави і громадянського суспільства, що, по суті, може свідчити про неефективність державного управління та механізмів координації дій з інститутами та організаціями громадянського суспільства. Важливо, щоб теперішній рівень активності громадянського суспільства в Україні й надалі унеможлилював монополізацію влади й ресурсів політичним класом.

Лише за умови зміни ставлення правлячого класу до громадянського суспільства як до генератора нових смислових наративів та соціальних практик, через сприяння громадянській активності й упровадження якісної комунікації між владою та громадянами можна зберегти «вікно можливостей» для проведення в Україні справжніх реформ, продовження курсу на інтеграцію в ЄС і НАТО та захисту від російської агресії. Це дозволить нинішньому «суспільству ризику» трансформуватися в суспільство гідності, а його суб'єктам – отримати гідні та безпечні умови для свого життя й розвитку.

Окресленому колу питань і завдань присвячена шоста щорічна аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД) про стан розвитку громадянського суспільства в умовах неоголошеної російської гібридної агресії проти України.

РОЗДІЛ 1. ВІД РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ ДО СУСПІЛЬСТВА ГІДНОСТІ: ДИНАМІКА ЗМІНИ СУСПІЛЬНИХ НАСТРОЇВ ТА ПРАКТИК ГРОМАДСЬКОЇ САМООРГАНІЗАЦІЇ

1.1. Трансформація суспільних настроїв у постмайданний період

Насамперед необхідно констатувати, що Революція гідності не спричинила кардинальних і системних змін суспільних відносин в Україні. Завищені очікування суспільства, повільний рух реформ, військова агресія сусідньої держави та інші чинники створили ефект розчарування.

На думку більшості населення, Революція гідності не досягла поставлених цілей. За результатами дослідження, проведеного в грудні 2016 р., так вважають 85,4 % опитаних громадян України. Респонденти називають головні критерії такої негативної оцінки: відсутність позитивних змін в економіці, у боротьбі з корупцією, проведенні реформ; зрощення влади та бізнесу й незмінність владної верхівки; незавершеність процесів люстрації; повільна інтеграція України в ЄС (рис. 1).

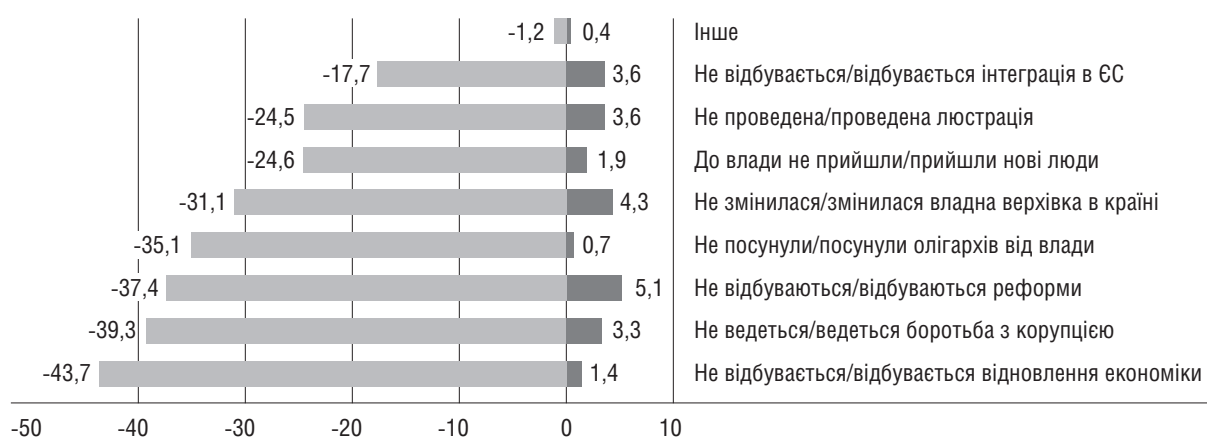

Рис. 1. Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Чому Ви вважаєте, що Революція гідності досягла/не досягла поставлених цілей?» (у % до загальної кількості опитаних громадян)²

² При підготовці *рисуноків 1–7* використано дані моніторингу громадської думки населення України, проведеного ГО «Центр «Соціальний моніторинг» у співпраці з ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» (УІСД ім. О. Яременка).

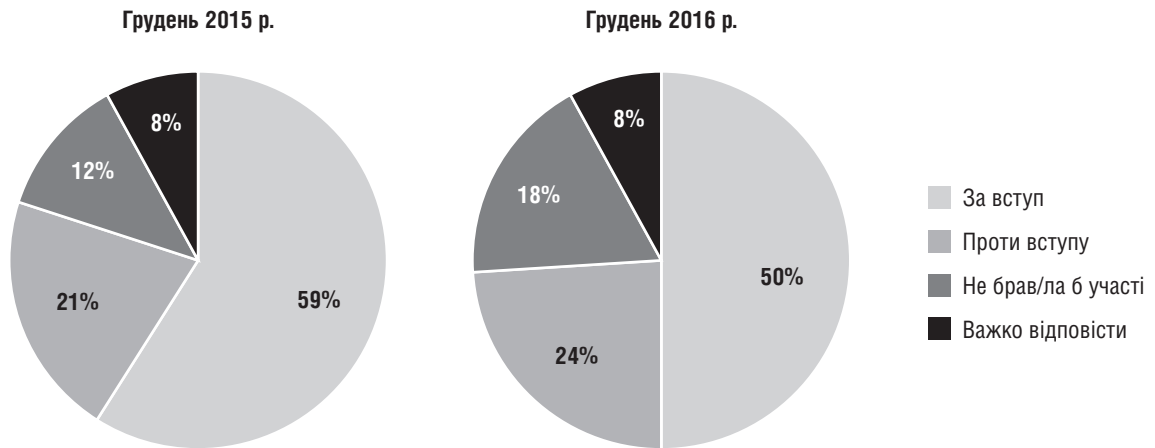

Рис. 2. Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Якби найближчої неділі проводився референдум з питання вступу України до Європейського Союзу, як би Ви проголосували?» (у % до загальної кількості опитаних громадян)

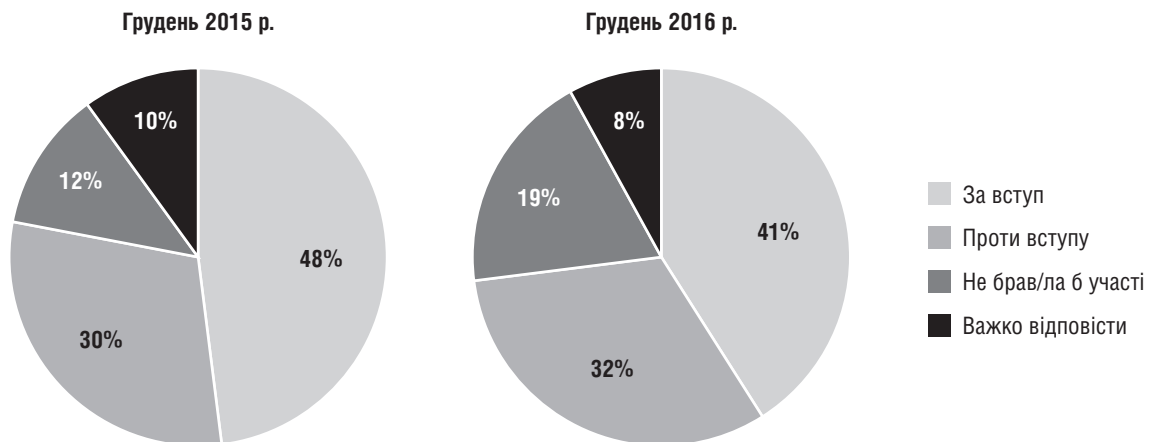

Рис. 3. Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Якби найближчої неділі проводився референдум з питання вступу України до НАТО, як би Ви проголосували?» (у % до загальної кількості опитаних громадян)

Питання ставлення громадян України до ЄС/НАТО можна вважати індикатором підтримки нашими співвітчизниками європейського вибору. Хоча у попередні роки спостерігалось зменшення частки тих, хто був готовий підтримати європейський вибір України (рис. 2), однак доленосні для України події 2017 р., а саме: завершення процедури ратифікації Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, ухвалення країнами та інституціями ЄС безвізового режиму з Україною (почав діяти з 11 червня 2017 р.), сприятимуть посиленню проєвропейських настроїв серед громадян України, які отримали значні можливості для ефективної комунікації з глобальним світом, ознайомлення з європейськими цінностями та практиками демократичного врядування.

Що ж до поміркованого ставлення учасників опитування до питання вступу України до НАТО (рис. 3), то, імовірно, що ініціативи керівництва України щодо зміни формату АТО, деокупації та реінтеграції Донбасу можуть мати наслідком збільшення частки прихильників вступу України до Північноатлантичного альянсу, підтвердження громадянами свого євроатлантичного вибору на всеукраїнському референдумі в разі його проведення найближчим часом.

Стримане ставлення громадян України до НАТО пояснюється здебільшого розумінням неможливості приєднання до Північноатлантичного альянсу, тоді як у питанні довіри до цієї організації результати опитування засвідчують досить високі показники.

Трансформація української політичної системи, спричинена подіями листопада 2013 – лютого 2014 рр., свідчить не тільки про зростання ролі громадянського суспільства в розбудові демократичної держави, але й про початок формування нового рівня відносин у трикутнику «громадяни – громадянське суспільство – держава».

У сучасних умовах соціальна відповідальність у всіх сферах суспільного життя (економічній, політичній і соціальній) є однією з провідних вимог громадянського суспільства. Більшість населення України вже усвідомлює, що змінити державу не можна, покладаючись лише на політиків. З одного боку, досягнуто суспільний консенсус щодо основних демократичних цінностей, вимог суспільства до держави, її зовнішньополітичних орієнтацій. З іншого – суспільство все ще залишається вразливим до різного роду загроз і викликів успадкованої реальності. Під впливом організацій громадянського суспільства (далі – ОГС) маємо констатувати наявність чітко сформульованих вимог громадян щодо оновлення органів державної влади на всіх рівнях через проведення антикорупційної реформи та децентралізації влади (відповідно 56 та 20 % опитаних громадян), дотримання законності через проведення судової реформи (29 %) та реформування правоохоронної системи (15 %)³.

Від держави громадяни насамперед очікують: соціального забезпечення – 39 % опитаних, справедливості й правосуддя – 37 %, захисту від зовнішньої агресії – 32 %, безплатного медичного обслуговування – 30 %, забезпечення робочим місцем – 29 %, захисту фізичної безпеки, правопорядку – 20 %, створення рівних правил для всіх при мінімальному втручанні держави в економіку – 18 % (рис. 4).

Рис. 4. Розподіл відповідей на запитання: «Чого Ви насамперед очікуєте від держави?» (у % до загальної кількості опитаних громадян)⁴

³ Наведено дані про відповіді респондентів на запитання: «На Вашу думку, реформи в яких ТРЬОХ сферах повинні бути пріоритетом для державної влади України?» Опитування проведено соціологічною групою «Рейтинг» на замовлення Міжнародного республіканського інституту (IRI) та за фінансування уряду Канади в усіх регіонах України (крім АР Крим, Донецької та Луганської областей) з 19 по 30 листопада 2015 р.

⁴ Респондент мав змогу обрати не більше трьох варіантів відповідей.

Водночас такі очікування (вимоги) громадян формуються в умовах посилення кризи довіри до органів влади, правлячого класу та соціальних інститутів; складного економічного становища. Це відроджує патерналістські очікування та формує радикальні настанови у частини українського соціуму. До того ж у 88 % населення зберігається переконання, що вищі органи державної влади та їх посадові особи порушують закони та Конституцію України. Близько половини громадян України (52 %) вважають, що такі порушення є постійними та систематичними. Порівняно з опитуванням 2014 р. цей показник зріс на 7 %. Неприпустимість таких дій є безсумнівною для більшості опитаних громадян України (74 %).

Українське суспільство продовжує очікувати від держави покращення соціально-економічних умов життя, низький рівень якого становить загрозу процесам демократизації та розвитку громадянського суспільства. З 2014 р. понад 50 % опитаних громадян вказали на погіршення матеріального становища своєї родини. Значно менше (3–8 %) респондентів зазначили про поліпшення. У 40 % опитаних наприкінці 2016 р. матеріальне становище не змінилося (табл. 1).

Таблиця 1. Динаміка розподілу відповідей респондентів на запитання: «Як змінилося за останній рік Ваше (Вашої сім'ї) матеріальне становище?» (у % до загальної кількості опитаних громадян)

Варіант відповіді	Роки						
	2005	2006	2007	2012	2014	2015	2016
Поліпшилося («Значно поліпшилося» + «Дещо поліпшилося»)	4	7	3	2			
Не змінилося	7	3	8	9	1	8	0
Погіршилося («Значно погіршилося» + «Дещо погіршилося»)	8	7	7	7	3	4	0
Важко відповісти							

Понад 2/3 населення переконані у погіршенні становища країни в цілому (табл. 2).

Таблиця 2. Динаміка розподілу відповідей респондентів на запитання: «Як, на Вашу думку, змінилося за останній рік становище країни в цілому?» (у % до загальної кількості опитаних громадян)

Варіант відповіді	Роки						
	2005	2006	2007	2012	2014	2015	2016
Поліпшилося («Значно поліпшилося» + «Дещо поліпшилося»)	7	1	3	0			
Не змінилося	8	4	7	6		8	8
Погіршилося («Значно погіршилося» + «Дещо погіршилося»)	2	2	6	8	7	4	4
Важко відповісти							

Джерело: дані моніторингу громадської думки населення України, проведеного ГО «Центр «Соціальний моніторинг» у співпраці з ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» упродовж 2005–2016 рр.

Поглиблення відчуття щодо погіршення матеріального добробуту позначається на політичному виборі громадян. Значна частина населення під тиском економічних обставин може поступитися демократичними цінностями, не бачить дієвих механізмів зміни

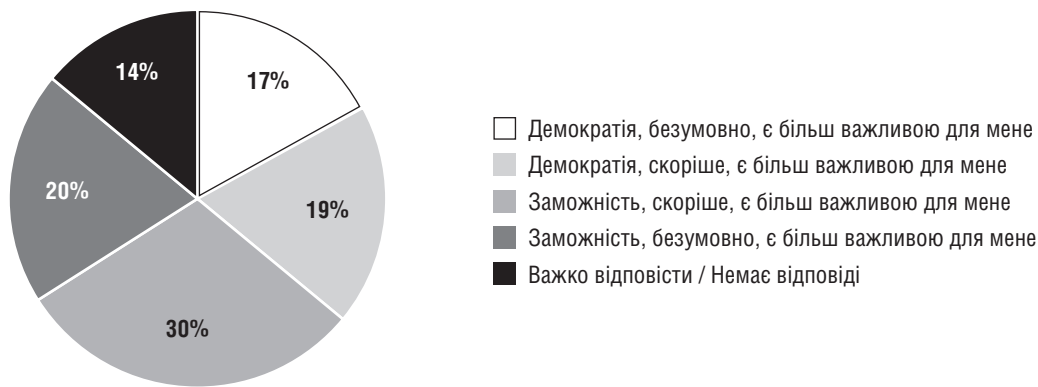

Рис. 5. Розподіл відповідей на запитання: «Якби Ви могли обирати між двома позиціями, що є більш важливим для Вас – демократична система влади чи заможна економіка?» (у % до загальної кількості опитаних громадян)

ситуації в країні, і таким чином значно вразливіша до популістських закликів, що призводить до занепадницьких настроїв унаслідок втраченого «вікна можливостей» (рис. 5).

Громадянське суспільство зазвичай характеризується громадянською активністю. Так, у березні 2014 р. 21 % респондентів підтвердили особисту участь у масових виступах; майже 20 % зазначили, що в масових акціях брали участь члени їхньої родини; у найближчому оточенні кожного другого опитуваного була людина, яка особисто брала участь у мітингах та інших масових заходах. У березні–квітні 2015 р. 54,4 % опитаних громадян України вважали, що є вагомими підстави для проведення протестних акцій, 28,4 % дотримувалися протилежної думки⁵.

Оцінюючи поточну ситуацію щодо ймовірності виникнення масових протестних акцій, значна частина населення припускає таку можливість найближчим часом (за 10-бальною шкалою середнє значення становить 5,65 бала). Відповідно до результатів опитування маємо приблизно рівні частки населення, які вважають виникнення масових акцій протесту: 1) імовірними (28,3 %); 2) такими, що однаковою мірою можуть як виникнути, так і не відбутися (34,1 %); 3) припускаються думки про їх високу ймовірність (37,4 %). Водночас частка респондентів, які очікують великих (масових) протестних акцій, становить не більше як 10 % (вони обрали відповіді, що оцінюють напруженість у 9 та 10 балів). Загальний розподіл відповідей опитаних громадян свідчить про зниження очікувань щодо ймовірності появи масових протестних акцій.

На сьогоднішній день найбільшими подразниками, які можуть призвести до виникнення масових протестів, стали матеріальні негаразди, котрі є причинами побоювань, що стосуються: стрімкого погіршення рівня життя (68,7 %); можливості сплати комунальних послуг за новими тарифами (42,9 %); невплати заробітної плати й пенсій (25,9 %); знецінення гривні (20,2 %). Ця невпевненість громадян зумовлена негативними оцінками діяльності органів влади щодо протидії корупції (26,6 %), низького рівня професіоналізму та їхньої бездіяльності (20,2 %), а також затяжним характером російської гібридної війни проти України (18,2 %) (рис. 6).

Зауважимо, що хоча всі ці негативні процеси вже протягом тривалого часу супроводжують життя українського суспільства, проте головною причиною протестів виступали не вони. Згідно з наведеними даними, якщо політичні заклики будуватимуться безпосередньо на них, це вплине лише на незначну частину населення.

⁵ Результати моніторингу громадської думки населення України, проведеного Центром «Соціальний моніторинг» у співпраці з УІСД ім. О. Яременка у березні–квітні 2015 р. (вибіркова сукупність кожного опитування моніторингу становить не менше як 2 тис. респондентів; метод отримання інформації – індивідуальне опитування (віч-на-віч) за місцем проживання респондента).

Рис. 6. Розподіл відповідей респондентів на запитання: «З яких причин, на Вашу думку, може виникнути загальнонаціональна акція протесту, новий Майдан? Оберіть три причини» (у % до загальної кількості опитаних громадян)

Розподіл відповідей у регіональній площині свідчить про те, що найтривожніший стан, з огляду на стрімке погіршення рівня життя (основна причина протестних акцій), спостерігається в мешканців Центрального, Західного та Східного регіонів України. Крім того, варто звернути увагу на нижчу за середню оцінку ймовірності протестів на Донбасі – регіоні, що нині найбільше потерпає від соціально-економічних негараздів.

Водночас більшу поміркованість оцінок у відповідях мешканців цього регіону можна розглядати як більш врівноважене та обережне ставлення до моментів, що можуть навіть опосередковано дестабілізувати ситуацію як у регіоні зокрема, так і в усій країні загалом. Зазначимо, що *питання падіння рівня життя є чинником негативної консолідації населення України не тільки на регіональному рівні, а й серед різних вікових груп*: сьогодні всі без винятку основні вікові категорії вважають цю проблему найактуальнішою та найбільш принциповою.

Разом із тим в умовах тривалої економічної кризи, зубожіння та російської агресії громадяни України (59 %) переважно визначають свій стан як «дуже щасливі» або «скоріше щасливі». Проте цей показник, як і рівень їхньої задоволеності своїм життям (за результатами дослідження Центру Разумкова), є найнижчим серед усіх країн, що порівнювалися: наприклад, у Німеччині він становить 84 %, у Нідерландах – 92 %, Польщі – 93 %, Росії – 73 %⁶.

Події листопада 2013 – лютого 2014 рр. показово позначилися на ставленні громадян України до органів державної влади та соціальних інститутів. Упродовж 2015–2016 рр. рівень довіри до деяких із них суттєво змінився (рис. 7)⁷. Значно зросла довіра до Збройних Сил України – понад 50 % опитаних довіряє українським військовим. Позитивний баланс довіри до ЗСУ не лише зберігся, а й подвоївся. Найбільше довіряють військовим у Західному регіоні України, найменше – у Східному.

Маємо також констатувати зростання упродовж 2016 р. довіри громадян до новостворених антикорупційних органів. Дані опитування громадської думки свідчать: рівень

⁶ Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України : інформ.-аналіт. матеріали до круглого столу 12 квітня 2017 р. [Електронний ресурс] / Центр Разумкова. – Режим доступу : http://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2017_04_12_ident/2017-Identi-3.pdf

⁷ Довіра соціальним інституціям : прес-реліз [Електронний ресурс] / підгот. С. Зленко за результатами опитування громадської думки, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології з 2 по 12 грудня 2016 р. – Режим доступу : <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=678&page=1&t=3>

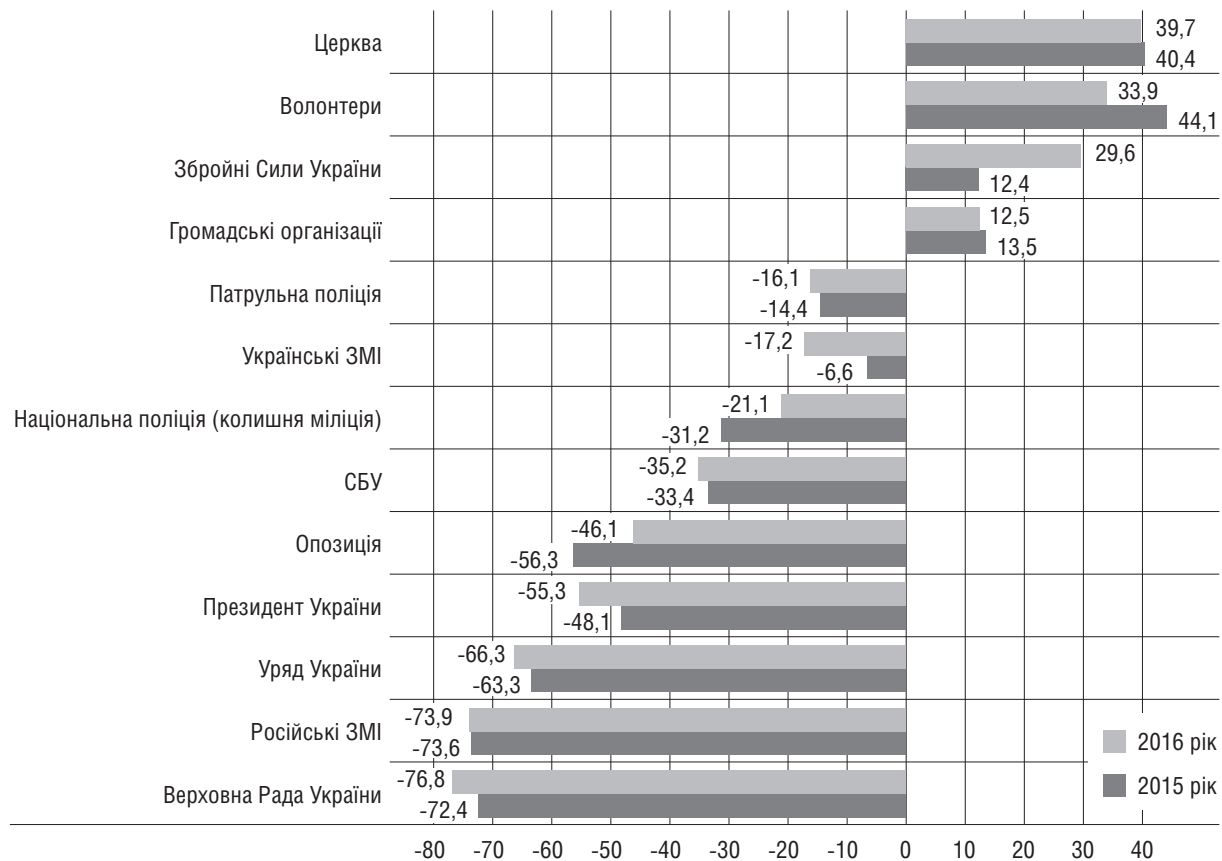

Рис. 7. Динаміка зміни балансу довіри та недовіри до соціальних інституцій України в 2015–2016 рр. (у % до загальної кількості опитаних громадян)

довіри до Національного антикорупційного бюро України (НАБУ) зріс із 17,7 % у квітні 2016 р. до 24,6 % – у грудні цього ж року⁸.

Слід також зазначити про усталені негативні показники балансу довіри та недовіри до них населення. Найменший рівень довіри у населення – до Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України. При цьому, порівняно з 2015 р., баланс довіри населення до Уряду України не набагато збільшився у 2016 р., тоді як до парламенту України ще більше знизився. Утім, порівняно з 2015 р., спостерігалось покращення рівня довіри населення у 2016 р. до Національної поліції.

Аналіз результатів моніторингу, проведеного ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» спільно з ГО «Центр «Соціальний моніторинг» з березня 2005 р. по вересень 2015 р., свідчить про те, що поточний баланс довіри суспільства до різних політичних сил є відображенням кризових тенденцій в українському політикумі. На противагу позитивному балансу довіри, що впродовж останніх років характеризує ставлення респондентів до ОГС, тенденція недовіри до українських політичних сил залишається незмінною, хоча в певні періоди вона мала зворотний характер стосовно окремих суб'єктів: у листопаді 2013 – лютому 2014 рр. (Революція гідності), у серпні–грудні 2014 р. (у період активної передвиборчої кампанії та парламентських виборів).

З огляду на низький рівень довіри громадян до політичних партій, головним чинником підтримки тієї чи іншої політичної сили на виборах залишається особиста довіра до лідера партії (36,2 %). Другим важливим чинником респонденти назвали відстоювання

⁸ 2016-й: політичні підсумки : загальнонаціональне дослідження, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова з 16 по 20 грудня 2016 р. в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dif.org.ua/uploads/pdf/13816462815863c78c6b27d3.47743328.pdf>

цією силою інтересів конкретної соціальної групи (22 %). При цьому такі чинники, як пристойна команда і гарна програма, більшістю потенційних виборців віднесені до друго-рядних. Крім того, через рік після подій листопада 2013 – лютого 2014 рр. для частини потенційних виборців втратили свою актуальність такі чинники, як декларування партіями: своєї патріотичної позиції (15,8 %), намірів активно втілювати (у разі приходу до влади) докорінні зміни в економіці, політичній і соціальній сферах (14,7 %).

У цілому за результатами щорічного моніторингу громадської думки населення України в 2015–2016 рр., що проводиться громадськими організаціями УІСД ім. О. Яременка та Центром «Соціальний моніторинг» спільно Інститутом економіки та прогнозування НАН України, *спостерігається зменшення частки громадян, які стежать за політичним життям країни, з одночасним посиленням уваги населення до окремих найбільш резонансних і значущих новин та подій*. Так, про наявність інтересу до політичних процесів у країні в грудні 2015 р. зазначили 21,4 % опитаних громадян, у грудні 2016 р. – 17,2 %. При цьому політичну ситуацію в Україні загалом вони оцінюють як стабільно напружену⁹.

Це відчутно відрізняється від настроїв, зафіксованих соціологами напередодні Євромайдану. Зокрема, наприкінці 2013 р. про існування інтересу до політичного життя країни засвідчили 70 % опитаних громадян. Водночас 41 % респондентів погодилися з думкою, що пересічний громадянин ніяк не може вплинути на рішення влади¹⁰. Показово, що *наприкінці 2016 р. 41,7 % опитаних зауважили, що вони не брали реальної участі в масових акціях (хоча й заявили про свою готовність до участі в них) через байдужість влади до їхніх вимог*. Тобто значна частина українців не вважає такі акції дієвими, «бо влада все одно їх ігнорує». Зважаючи на це, варто визнати слушність зауважень громадських експертів про те, що люди стануть активнішими, якщо громадська діяльність приносить їм або їхнім родинам конкретну користь¹¹.

1.2. Сучасний стан інституціонального розвитку громадянського суспільства в Україні

Російська агресія проти України, загроза розпаду країни та втрати державності стали каталізатором посилення патріотичних почуттів та громадянської активності в українському суспільстві, зумовили розвиток самоорганізації громадян України, що проявилось у масовому припливі добровольців до лав Збройних Сил України (ЗСУ), появи патріотичних збройних формувань – добровольчих батальйонів (добробатів), які першими взяли до рук зброю й виступили на захист територіальної цілісності та суверенітету України. Тож з початку російської агресії та бойових дій на сході України до лав ЗСУ вступили понад 100 тис. українських патріотів. У 2016 р. майже 70 тис. громадян України добровільно підписали контракт про проходження військової служби в ЗСУ, за 2,5 місяця 2017 р. вже понад 6,7 тис. військовослужбовців підписали контракт¹².

У результаті обмеженого в часі організаційного становлення добровольчих підрозділів у складі МВС України їх максимальна кількість у лютому 2015 р. становила 37. Апогеєм слави та бойових досягнень добробатів був період з весни 2014 р. до літа 2015 р. Добробати взяли активну участь у звільненні Маріуполя, Волновахи, Мар'їнки,

⁹ Балакірева О.М., Дмитрук Д.А. Оцінка соціально-політичної ситуації наприкінці 2016 року // Український соціум. – 2016. – № 4(59). – С. 101–133.

¹⁰ Казимирський О. 70 % українців активно стежать за політичним життям України [Електронний ресурс] / Преса України. – 2013. – 15 листоп. – Режим доступу : <http://uapress.info/uk/news/show/10773>

¹¹ Почтаренко Ірина. Як громадські організації можуть підвищити політичну активність українців? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gurt.org.ua/news/recent/20900/>

¹² В Україні сьогодні вперше відзначається День добровольця [Електронний ресурс] // 112.ua. – 2017. – 14 берез. – Режим доступу : <http://112.ua/obshchestvo/v-ukraine-segodnya-vpervye-otmechaetsya-den-dobrovolca-377558.html>

Красногорівки, Слов'янська, Краматорська, Карлівки, Пісків, Авдіївки, Лисичанська, Попасної, Северодонецька та інших населених пунктів Донецької і Луганської областей. Згодом, із серпня 2015 р., почалося виведення добробатів з лінії безпосередніх бойових зіткнень з російсько-терористичними військами та їх поступове інтегрування до складу Збройних Сил України і Національної гвардії України (НГУ)¹³.

Громадські активісти та ОГС відіграли важливу роль у протидії інформаційній складовій російської агресії. Проаналізувавши досвід надзвичайно різнобічної діяльності громадських об'єднань щодо забезпечення інформаційної безпеки та, зокрема, протидії інформаційній агресії з боку РФ, дослідник НІСД Ю. Опалько виокремив такі її основні напрями:

- 1) консультативна та науково-аналітична допомога органам державної влади, що відповідальні за провадження державної інформаційної політики;
- 2) контрпропагандистська та інформаційно-просвітницька діяльність;
- 3) збирання, аналіз та поширення даних про суб'єктів зовнішньої агресії (з інформаційною включно) проти України;
- 4) соціологічні та науково-аналітичні дослідження стану масової свідомості та інформаційного простору, наслідків впливу на них інформаційної агресії та напрацювання науково-методологічних рекомендацій щодо протидії їй;
- 5) науково-дослідницька та просвітницька робота, зосереджена на критичному аналізі неспроможності ідеологічних і теоретико-методологічних засад російської інформаційної агресії;
- 6) збирання даних, документування, узагальнення, аналіз та оприлюднення інформації щодо системних порушень прав людини та злочинів проти людяності на тимчасово окупованих територіях¹⁴.

Діяльність громадських структур із забезпечення інформаційної безпеки України, на думку українських експертів, продемонструвала ефективність, більшу за зусилля створеного для цієї мети Міністерства інформаційної політики, тож може стати одним із ключових інструментів інформаційної протидії російській гібридній пропаганді¹⁵.

Цією практикою послідовно зайняті волонтери, журналісти, правозахисні організації та, передусім, громадські об'єднання, серед яких: «Інформаційний спротив», «ІнформНапалм», «Стопфейк», «КіберХунта», «Українські кібервійська», «Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння», волонтерська організація Фонд «Мир і Ко» (заснована в серпні 2014 р.), яка, співпрацюючи з українською компанією «Квант-Ефір», допомогла ЗСУ радіоретрансляторами з українським радіосигналом: таким чином було відновлено український радіосигнал у чотирьох стратегічно важливих пунктах в ОРДЛО¹⁶. Крім того, Фонд «Мир і Ко» підтримує кілька інформаційних ресурсів: «Братерство АТО» на популярному відеохостингу *YouTube* та офіційний сайт благодійної організації «Волонтерська служба» (*Volonter.info*), де регулярно розміщуються матеріали патріотичного змісту, інтерв'ю з учасниками АТО та переселенцями, волонтерами та громадськими активістами¹⁷.

¹³ Добробати / [Гладка Катерина, Промаков Дмитро, Миронова Вероніка та ін.]. – Х. : Фоліо, 2016. – С. 433, 482–483.

¹⁴ Опалько Ю. Участь громадських об'єднань у протидії інформаційній агресії РФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/AZ-Protid-ya--nformagres---166e3.pdf>

¹⁵ Бадрак В. Як зупинити інформаційну агресію Кремля. Волонтерські організації та громадські об'єднання розпочали власні проекти протидії країні-окупанту // День. – 2016. – 30 листоп. – № 218. – С. 5.

¹⁶ У грудні 2016 р. ГО «Українські кібервійська» зафіксувала 17 кібератак на сайти державних установ України (з боку Росії були зафіксовані атаки на 7 сайтів, з інших країн – на 10). Слід також додати, що 29 грудня 2016 р. на засіданні РНБО України Президент України П. Порошенко заявив, що упродовж двох місяців зафіксовано близько 6 тис. кібератак на сайти відомств і державних інформаційних ресурсів (див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.unian.net/science/1704516-poroshenko-rasskazal-o-bolee-chem-6-tyisjachah-kiberatak-protiv-ukrainskih-vedomstv-za-dva-mesyatsa.html>).

¹⁷ З 2015 р. Фонд «Мир і Ко» співпрацює з компанією «Нова пошта», яка започаткувала соціальний проект «Гуманітарна пошта України», що надало можливість волонтерським організаціям та ініціативним групам відправляти й отримувати гуманітарні вантажі безкоштовно в будь-якому відділенні компанії по всій Україні.

У щорічному аналізі демократичних процесів у Центральній і Східній Європі та Євразійському регіоні *Nations in Transit 2016*, який проводить *Freedom House*, Україна посіла 18-те місце із 29 країн¹⁸. Рейтинг ґрунтується на семи показниках: процес виборів, розвиток громадянського суспільства, свобода ЗМІ, рівень демократії центрального уряду, рівень демократії місцевого правління, незалежність і робота системи правосуддя, корупція. Згідно з цими показниками, **найбільші проблеми України – у сфері корупції та системі правосуддя (оцінка 6 із 7 балів), найкраща ситуація – із розвитком громадянського суспільства (2,25 бала із 7, що відповідає європейському рівню).**

«Громадянське суспільство залишається найміцнішим елементом української демократичної модуляції», – наголошується у звіті *Freedom House*, де акцентується на активному залученні українського громадянського суспільства до боротьби з корупцією та участі в незалежних правозахисних кампаніях. У звіті також ідеться про те, що саме громадянське суспільство відіграє найвизначнішу роль у просуванні реформ в Україні¹⁹. Загальна оцінка України – 4,68 із 7 балів, що визначає її як країну з «перехідним урядом або гібридним режимом».

Загалом аналіз динаміки інституалізації громадянського суспільства після Революції гідності, що базується на даних ЄДРПОУ Державної служби статистики без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя (табл. 3), засвідчує тенденцію до зменшення у 2014–2015 рр. кількості зареєстрованих в Україні громадських об'єднань (на 1 січня 2014 р. зареєстровано 77 286 громадських організацій, на 1 січня 2015 р. – 75 828, на 1 лютого 2016 р. – 70 595). Натомість, у 2016 р. та в I кварталі 2017 р. спостерігається протилежна тенденція до зростання їхньої кількості (на 1 січня 2017 р. зареєстровано 75 988 таких організацій, на 1 квітня 2017 р. – 77 252).

Таблиця 3. Динаміка кількості громадських об'єднань в Україні у 2013–2017 рр., од.²⁰

Недержавні організації	Станом на:				
	01.01.2013	01.01.2014	01.02.2015*	01.01.2016*	01.04.2017*
Громадські організації	74500	77286	64526	70321	77252
Профспілки та об'єднання профспілок	28852	29274	25853	26321	27070
Благодійні організації	14055	14999	13579	15384	17062
Об'єднання співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ)	15018	16213	15719	17109	26583
Органи самоорганізації населення	1426	1503	1358	1415	1507

Примітка. * – без урахування анексованої території АР Крим та м. Севастополя.

Джерело: складено за даними ЄДРПОУ Державної служби статистики України за відповідні роки.

¹⁸ Nations in Transit 2016 [Електронний ресурс] / Freedom House. – Режим доступу : <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2016>

¹⁹ Freedom House підвищив «рейтинг демократії» в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/08/160801_freedom_house_rating_sa

²⁰ На корекцію кількісного складу офіційно зареєстрованих громадських об'єднань в Україні також вплинули як зміна методики обрахунку («кількість суб'єктів ЄДРПОУ за різними організаційно-правовими формами господарювання», запроваджена Держкомстатом України у 2015 р. на «кількість юридичних осіб за організаційними формами» станом на 1 лютого 2016 р. і дотепер), так і неможливість уточнити кількість громадських об'єднань у тимчасово окупованих ОРДЛО.

Збільшення кількості недержавних організацій упродовж 2016 р. і дотепер, на нашу думку, зумовлено подальшою інституціалізацією українського громадянського суспільства через поширення мережі організацій, зорієнтованих на вирішення проблем постраждалих під час проведення АТО військовослужбовців та цивільного населення, утворення власне ветеранами АТО організацій для захисту своїх прав.

Тільки станом на березень 2017 р. заявили про себе 395 організацій (асоціацій) ветеранів АТО²¹. Привертає увагу створення за їхньої ініціативи громадських формувань з охорони громадського порядку. Взірцевим прикладом може слугувати діяльність створеної на базі Київської міської спілки ветеранів АТО «Муніципальної варти», яка патрулює місто разом із підрозділами Національної поліції України. Громадські формування активно допомагають працівникам правоохоронних органів в охороні громадського порядку на Львівщині, у містах Тернопіль та Івано-Франківськ.

Дані *таблиці 3* також свідчать про незначне збільшення упродовж 2016 р. і дотепер «традиційних» громадських об'єднань – профспілок та об'єднань профспілок (різниця між даними за січень і квітень 2017 р. становить 749 одиниць), благодійних організацій (різниця – 225 одиниць), ОСББ (різниця – 503 одиниці), органів самоорганізації населення (різниця – 10 одиниць).

Зразком самоорганізації громадян шляхом створення ОСББ може слугувати м. Луцьк. Станом на 1 січня 2017 р. у чверті багатоквартирних будинків цього міста були утворені ОСББ. Водночас, оцінюючи ситуацію в Україні зі створення ОСББ загалом, громадські експерти констатують зменшення у громадян мотивації до утворення таких об'єднань після ухвалення Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до статті 13 Закону України «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку» від 14 червня 2016 р. № 1413-VIII²².

Що ж до оцінки статистичних даних стосовно кількості членів офіційно зареєстрованих громадських організацій України, які базуються на щорічних звітах до ЄДРПОУ Держкомстату України про результати діяльності організацій, то їх варто вважати такими, що не відповідають дійсності. Так, у 2015 р. на обліку громадських організацій перебувало 25,7 млн осіб (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини території у зоні проведення антитерористичної операції), у 2014 р. – 27 млн осіб, тоді як загальна чисельність постійного населення України, за даними Держстату, на 1 січня 2014 р. становила 43 073 120 чол., а на 1 січня 2015 р. – 42 929 298 чол. Тобто, якщо вважати ці дані точними, на обліку громадських організацій, які подали звіти до ЄДРПОУ Держстату України, перебував кожен другий громадянин України – від немовляти до 65 років і старше.

Натомість, за даними моніторингу Інституту соціології НАН України, 80 % українців не є членами жодної з громадських організацій²³. Опитування, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та соціологічною службою Центру Разумкова, засвідчило, що 86 % українців не є членами жодних громадських організацій, партій чи об'єднань²⁴. Хоча за формальним показником кількості громадських організацій Україна майже не поступається загальноєвропейському рівню²⁵.

В аналітичні доповіді «Розвиток громадянського суспільства в Україні» за 2015 р. не йшлося про низку причин, що унеможливають визначення реального кількісного

²¹ Маркова М. Крохоборцы // 2000. – 2017. – 10–16 бер. – С. 8.

²² Луцький досвід: самоорганізація та енергоефективність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tribuna.pl.ua/news/lutskij-dosvid-samoorganizatsiya-ta-energoefektivnist/>

²³ Кондратенко І. Громадянське суспільство та його вороги [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/46147>

²⁴ Моя хата скраю?.. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/moya-khata-skrayu>

²⁵ Літкевич В. Держава і громадянське суспільство: противники чи партнери? // Дзеркало тижня. Україна. – 2016. – № 15. – 23–28 квіт. – С. 13.

складу учасників волонтерського руху в Україні, зокрема, про напівлегальність діяльності частини волонтерських організацій²⁶.

За даними координатора Ради волонтерів при Міністерстві оборони України Д. Арахамія, станом на травень 2015 р. кількість громадян України, які систематично займалися волонтерством, досягла 14,5 тис. осіб, волонтерських організацій – понад 2,5 тис. осіб²⁷. Водночас у Звіті про хід і результати виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України у 2015 р. зазначалося, що тільки в закладах та установах системи соціального захисту населення працює близько 205 тис. волонтерів, у т. ч. близько 100 тис. волонтерів – із числа молоді, які охопили своєю увагою понад 500 тис. громадян різного віку, котрі потребують різних видів допомоги²⁸.

За неможливості визначити реальний кількісний склад учасників різних за спрямуванням суспільних рухів, зокрема волонтерського, відсутності як офіційних статистичних даних, так і результатів соціологічних досліджень громадських організацій (аналітичних центрів) щодо динаміки зміни кількісних показників громадянської активності та інституалізації самоорганізації громадян у сучасній Україні, загальну динаміку громадянської активності в постмайданний період показово ілюструють результати опитувань громадської думки.

Активність та ефективність волонтерських ініціатив та діяльності волонтерських, благодійних організацій у допомозі українським військовим і постраждалим категоріям населення зумовила досить стабільні показники високої довіри громадян України до таких організацій у період російської збройної агресії проти України.

Згідно з результатами опитування громадської думки, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова 4–9 листопада 2016 р., волонтерським організаціям довіряли майже 66 % громадян, тоді як громадським організаціям – майже 52 %²⁹. Загалом, за результатами дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова 3–9 березня 2017 р., високу повагу в населення України викликають гуманітарні та добродійні організації (64,4 % тих, хто їм довіряє), а також жіночі (48,1 %) та екологічні (44,5 %) організації. Результати цього дослідження фіксують помітний рівень довіри населення України до профспілок (33,6 %) ³⁰. Утім, про реальний стан підтримки громадянами профспілкового руху в Україні можуть свідчити майже однакові результати загальнонаціональних опитувань населення України, проведених Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та соціологічною службою Центру Разумкова з 16 по 20 грудня 2016 р., якими було зафіксовано середній рівень довіри до профспілок на рівні 23,5 %, і громадськими організаціями УІСД ім. О. Яременка та Центр «Соціальний моніторинг» наприкінці 2016 р., згідно з якими середній рівень довіри становив 24 %³¹.

Дослідження зазначених організацій свідчать і про високу довіру населення до українських волонтерів. Так, за результатами опитування:

- Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та соціологічної служби Центру Разумкова, що проводилися з 16 по 20 грудня 2016 р., волонтерським організаціям

²⁶ Розвиток громадянського суспільства в Україні: аналіт. доп. / [Яблонський В.М., Вознюк П.Ф., Горелов Д.М. та ін.]; за ред. О.А. Корнієвського, М.М. Розумного. – К.: НІСД, 2015. – С. 12–13.

²⁷ В Україні 14,5 тисяч волонтерів постійно допомагають армії – Давид Арахамія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/news/27039296.html>

²⁸ Звіт про хід і результати виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України у 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248801311&cat_id=244274130

²⁹ Україна 2016–2017: ознаки прогресу та симптоми розчарування (аналітичні оцінки) [Електронний ресурс] / Центр Разумкова. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2016–2017_Pidsumky.pdf

³⁰ Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України: інформ.-аналіт. матер. до круглого столу 12 квітня 2017 р. [Електронний ресурс] / Центр Разумкова. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2017_04_12_ident/2017-Identi-3.pdf

³¹ Див.: 2016-й: політичні підсумки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/uploads/pdf/13816462815863c78c6b27d3.47743328.pdf>; Балакірева О.М., Дмитрук Д.А. Оцінка соціально-політичної ситуації наприкінці 2016 року // Український соціум. – 2016. – № 4. – С. 105.

наприкінці 2016 р. довіряли 65,9 % опитаних, громадським організаціям – 45 %. Наприкінці 2015 р. ці показники відповідно становили 68,1 та 44,5 %. Показник довіри громадян загалом до громадських організацій у грудні 2014 р. становив 40,6 %; за рік до проведення Євромайдану – у грудні 2013 р. – 40,9 %³²;

- громадських організацій «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» та Центр «Соціальний моніторинг», проведеним з 29 листопада по 5 грудня 2016 р., середній рівень довіри до волонтерських організацій визначено на рівні 64,2 % (загалом щодо громадських об'єднань – 36,2 %). За опитуванням, що тривало з 13 по 18 листопада 2015 р., ці показники становили відповідно 44 та 61 %; збільшення вдвічі рівня довіри громадян України до громадських об'єднань із жовтня 2014 р. по листопад 2015 р. засвідчують результати загальних опитувань населення України, проведених упродовж 4–10 жовтня та 17–22 жовтня 2014 р.³³

Уже третій рік поспіль традиційним напрямом роботи волонтерських організацій є допомога українським військовим шляхом мобілізації благодійних коштів для закупівлі військової амуніції, засобів зв'язку та розвідки, будівельних матеріалів і маскувальних сіток, а також продуктів харчування, засобів гігієни та побутової хімії тощо, необхідних ЗСУ, з доставкою безпосередньо на бойові позиції українських військових. Але це стосується лише тих громадських об'єднань, які витримали перевірку часом, сфокусували свою увагу на реалізації інфраструктурних проектів, оформлені як юридичні особи і почали системно співпрацювати з армією, державними установами, дитячими будинками та лікарнями, опанувавши у постмайданний період юридичні аспекти волонтерських, громадських і благодійних організацій (згадані вище Фонд «Мир і Ко», громадська ініціатива «Армія SOS», яка об'єднала патріотів України та громадян з інших держав, благодійний фонд «Крила Фенікса» та ін.).

Взірцем того, як можна доставити гуманітарну допомогу до українських військових з-за кордону, стала діяльність спілки «Волонтери Прикарпаття», що вже не перший рік співпрацює з українцями, які мешкають у м. Лондоні (Велика Британія), є активістами громадського руху «Лондонський Євромайдан» і постачають українським бійцям військову форму та взуття.

Водночас унаслідок поширення в ЗМІ інформації довкола волонтерів-шахраїв (показовий приклад наведено у статті в газеті «Україна молода» від 25 січня 2017 р.: «Догралася. На Черкащині фіктивна волонтерка збрала 1,5 млн грн не бійцям, а собі») кількість тих, хто робить пожертви, зменшилась. Так, за даними Українського форуму благодійників, якщо в 2014 р. кошти для армії жертували 65 % громадян України, то після такого масового інформування у 2015 р. – лише 41 %³⁴.

Про фінансові можливості українських благодійних організацій свідчить той факт, що лідером Національного рейтингу благодійників у номінації «Витрати у сфері допомоги армії у 2015 році» в категорії «Обсяг витрат на благодійну діяльність понад 10 млн грн на рік» став Всеукраїнський центр волонтерів *People's Project*. Насправді обсяг внесків, зібраних цим центром через «Регіональний фонд благочестя» (Миколаївське відділення *People's Project*) і відповідно витрачених в 2015 р., перевищив 50 млн грн³⁵.

³² Див.: 2016-й: політичні підсумки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dif.org.ua/uploads/pdf/13816462815863c78c6b27d3.47743328.pdf>; 2015-й: політичні підсумки – думка населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dif.org.ua/article/2015-y-politichni-pidsumki-dumka-naselennya>; Громадська думка: підсумки 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-pidsumki-2014-roku>

³³ Див.: Балакірева О.М., Дмитрук Д.А. Оцінка соціально-політичної ситуації наприкінці 2016 року // Український соціум. – 2016. – № 4 – С. 105; Балакірева О.М., Дмитрук Д.А. Динаміка інституційної довіри та електоральна активність // Український соціум. – 2015. – № 4. – С. 129; Балакірева О.М., Дмитрук Д.А. Моніторинг громадської думки населення України: осінь 2014 р. // Український соціум. – 2014. – № 4. – С. 164.

³⁴ Лиховид І. На гачку у псевдоволонтерів // День. – 2017. – 16 берез. – № 45. – С. 10.

³⁵ Peoples Project: став лідером національного рейтингу благодійників [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.peoplesproject.com/news/peoples-project-stav-liderom-nacionalnogo-rejtingu-blagodijnikiv/>

Хоч і не так масово, але адресну допомогу підрозділам ЗСУ сьогодні продовжують надавати трудові колективи України (так, з початку 2017 р. волонтери з Рівненської АЕС доставили українським бійцям придбані власним коштом генератор, побутове обладнання, продовольчі товари), а також урядові структури та неурядові організації (NGO) зарубіжних країн через волонтерські та благодійні організації України. Зокрема, на початку квітня 2017 р. Фонд «Мир и Ко» за підтримки Благодійного фонду *Save Lives Together* (США) та Центру підтримки аеророзвідки передали УЦВС ЗСУ безпілотний літальний апарат для виконання пошуково-рятувальних операцій. Завдяки підтримці фонду *Save Lives Together* планується забезпечити апаратами ще декілька груп.

Розвиткові волонтерства також сприяла можливість України в 2017 р. приймати «Євробачення». Відбір волонтерів тривав трохи більше трьох місяців, упродовж цього часу надійшло близько 12 тис. заявок від потенційних волонтерів із 17 країн³⁶.

Слід зазначити, що бізнес усвідомлює важливість корпоративного партнерства. Зокрема, 64 % топ-менеджерів українських компаній розглядають соціальну відповідальність як відповідальність бізнесу перед суспільством³⁷. Відповідне заохочення потребує законодавчого забезпечення через надання пільг або можливостей для працевлаштованих волонтерів легально поєднувати свою вторинну (волонтерську) і основну зайнятість.

Високий рівень довіри до волонтерів змушує звернути увагу безпосередньо на морально-етичні якості посадовців. Так, у лютому 2017 р. було звільнено співробітницю Міноборони за наклеп на діяльність волонтерів, який вона розмістила у соціальній мережі. Керівництво міністерства при цьому зазначило, що вважає внесок кожного волонтера у військову міць і обороноздатність нашої держави неоціненним³⁸.

Скорочення обсягів волонтерської допомоги на потреби ЗСУ, діяльності благодійних організацій у цій сфері, надання допомоги та необхідних послуг усім, хто постраждав від російської гібридної війни, бойових дій на сході України, можна пояснити тим, що:

- українські громадяни не так обтяжені наданням такої допомоги, скільки обурені показовим розшаруванням суспільства (що підтверджує е-декларування представниками правлячого класу численних статків, земельних ділянок, шикарних маєтків та автомобілів);
- відбувається збідніння переважного числа громадян через зростання цін на продовольчі товари й тарифи на комунальні послуги, затримки із виплатою заробітної плати, посилення інших соціально-економічних негараздів в умовах неоголошеної війни;
- спостерігається розчарування від популізму та масштабної корупції, що призвели до апатії та зосередили всю увагу українських родин на виживанні.

Дехто з громадських експертів припускається думки, що з 2016 р. «політика влади взагалі була спрямована на посилення ролі держави з одночасним послабленням активності громадян»³⁹. Так, за висновком народного депутата України Я. Маркевича, у разі ухвалення парламентом законопроекту № 5698 «Про внесення змін до Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» волонтери, які будуть ремонтувати військову техніку без ліцензії, отримуватимуть штрафи від 17 до 85 тис. грн із конфіскацією продукції

³⁶ «UA: Перший» наживо покаже посвяту у волонтери «Євробачення-2017» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://stv.detector.media/reformuvannya/movlennya/uapershiy_nazhivo_pokazhe_posvyatu_u_volonteri_evrobachennya2017/

³⁷ Крулько І. Волонтерство в Україні: як підтримати і посилити мотивацію? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/internal/volonterstvo-v-ukrayini-yak-pidtrimati-i-posiliti-motivaciyu-.html>

³⁸ Співробітниця Міністерства оборони України, яка звела наклеп на діяльність волонтерів у районі проведення АТО, звільнена за рішенням керівництва Міністерства оборони України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mil.gov.ua/news/2017/02/25/cpivrobotniczya-ministerstva-oboroni-ukraini-yaka-zvela-naklep-na-diyalnist-volonteriv-u-raioni-provedennya-ato-zvilnena-za-rishennyam-kerivnicztva-ministerstva-oboroni-ukraini/>

³⁹ Захарченко А. Блокада ОРДЛО: гібридна політична боротьба [Електронний ресурс] / Центр контент-аналізу. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/columns/2017/03/6/7137240/>

та обладнання⁴⁰. Ще приклади: восени 2015 р. без особливих пояснень силові структури вдалися до проведення обшуків у помешканнях волонтерів української благодійної організації «Фонд оборони країни»; у лютому 2017 р. те саме сталось одразу в кількох помешканнях, офісах і автомобілях волонтерів з м. Шепетівки Хмельницької області, що викликало негативну публічну оцінку таких дій у вітчизняних ЗМІ.

Порівнюючи стан волонтерського руху та благодійної роботи у 2014–2015 рр. та 2016–2017 рр., представники громадського сектору дотримуються думки про те, що «чимало людей, які займалися допомогою армії несистемно, відійшли від цього процесу через моральну втому і брак фінансування»⁴¹. Про певну втому від активності, що не принесла швидких відчутних результатів, зауважує академік НАН України Е. Лібанова. На думку дослідниці-демографа, це можна вважати однією з основних причин зменшення обсягів волонтерської допомоги та благодійної роботи, загалом громадянської активності у пост-майданний період⁴². За даними британської благодійної організації *Charities Aid Foundation* (CAF), яка щорічно публікує результати дослідження у звіті «Світовий рейтинг благодійності» (*CAF World Giving Index*), показник волонтерської роботи в Україні в 2015 р. порівняно з 2014 р. зменшився з 26 до 13 %. При цьому грошові пожертви упродовж 2011–2015 рр. збільшилися з 7 до 38 %, а показник допомоги нужденним не зазнав суттєвих змін (відповідно 36 і 35 %) ⁴³.

Однак, незважаючи на економічну кризу та падіння рівня життя більшості населення, посилення податкового тягаря фізичних осіб – підприємців (необхідність сплачувати щомісяця не менше 704 грн єдиного соціального внеску, навіть якщо людина не має доходу), підвищення фінансових санкцій стосовно представників малого та середнього бізнесу, частина яких узагалі залишилася без засобів існування, небайдужі волонтери та благодійні організації (фонди) в умовах неоголошеної гібридної війни продовжують надавати допомогу постраждалим та нужденним верствам населення.

Ветерани АТО потребують адаптації до мирного життя. Тому низка громадських і благодійних організацій України спрямовує свою діяльність на створення служби соціально-психологічного відновлення учасників АТО. Наприклад, до реалізації такого проекту на Рівненщині активно підключилася громадська організація «Психологічна служба Євромайдану». Волонтери створюють також реабілітаційні (реабілітаційно-виробничі) центри, надають допомогу центрам соціально-психологічної реабілітації, що належать до сфери управління Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції. Попри це експерти Міжнародного фонду «Відродження» вказують на існування значних прогалин у сфері надання психологічної та правової допомоги учасникам АТО (тим, хто демобілізувався з лав ЗСУ) у поверненні до мирного життя⁴⁴.

У контексті зазначеного експерти акцентують увагу на тому, що поствоєнні симптоми в учасників АТО та переселенців із зони воєнного конфлікту з часом не просто повертаються, а й посилюються. Такі висновки підтверджує й інформація в ЗМІ про те, що майже

⁴⁰ «За ремонт військової техніки без ліцензії волонтери отримують штраф від 17 до 85 тис. грн з конфіскацією обладнання», – нардеп Маркевич про можливе ухвалення Радою законопроекту № 5698 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ua.censor.net.ua/news/426602/za_remont_viyiskovoyi_tehniky_bez_litsenziyi_volontery_otrymayut_shtraf_vid_17_do_85_tys_grn_z_konfiskatsiyeyu

⁴¹ Майна Надія. Волонтер Мирослав Гай: ігри в «народні республіки» завершено – влада перейде військовим РФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://glavred.info/politika/volonter-miroslav-gay-igri-v-narodni-respubliki-zaversheno-kerivnictvo-pereyde-viyskovim-rf-418155.html>

⁴² Гор Артур. Елла Лібанова: В Україні немає розколу за принципом схід – захід // Україна молода. – 2017. – № 49. – 21–22 квіт. – С. 4.

⁴³ World Giving Index [Електронний ресурс] / Charities Aid Foundation. – Режим доступу : <https://www.cafonline.org/about-us/publications>

⁴⁴ Конкурс МФВ: сприяння розвитку сталих моделей соціальної адаптації учасників АТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gurt.org.ua/news/grants/36607/>

98 % українських військовослужбовців «можуть потребувати висококваліфікованої психологічної допомоги». На переконання громадського експерта Оксани Онищенко (Агенція стратегічних комунікацій «СтратКом.и»), за такої ситуації актуалізується завдання ухвалення державної програми психологічної та соціальної реабілітації учасників АТО, адже «самотужки громадський сектор із цим не впорається, потрібна допомога держави, а ми можемо ініціювати й підтримувати»⁴⁵.

Серед соціально-побутових проблем, якими сьогодні опікується громадський сектор, передусім організації (асоціації) учасників і ветеранів АТО, найгострішою є забезпечення ветеранів АТО земельними ділянками під будівництво особистого житла. Прикро констатувати, але «...всі, хто із колишніх бійців [АТО], що мешкають у Києві [така ситуація спостерігається в інших регіонах України], писав заяву на виділення землі для будівництва собі будиночка, – всі отримують відмову». Більше того, «влада загалом нікому не виділяє землю, понад те – не пояснює, чому і що потрібно зробити, щоб отримати ділянку»⁴⁶. За такої ситуації заслуговує на увагу реалізація Івано-Франківською міською Асоціацією учасників АТО спільно з міською владою та забудовниками програми «Житло воїнам АТО», створення з цією метою колишніми учасниками бойових дій на сході України ЖБК «Соціум». У таких новобудовах заплановано й створення міні-реабілітаційних центрів.

Підсумовуючи розвиток громадянської активності в Україні від часів Помаранчевої революції й дотепер, український громадський діяч, співзасновник Громадянської платформи «Нова Країна» В. Пекар зазначає, що «у всіх Майданах разом узятих, у всіх волонтерських, добровольчих та реформаторських рухах сумарно брало участь близько 15–20 % населення»⁴⁷.

Про майже такі само показники громадянської протестної активності за всі роки незалежної України свідчать і результати соціологічних опитувань: у масових протестах у цей період брало участь близько 15 % активного населення. Тому, на думку українського соціолога І. Бекешкіної, «для революції не потрібна більшість (Євромайдан підтримувало 50 % населення, не підтримало – 40 %), поштовхом служить якась подія, що обурить активну частину суспільства»⁴⁸.

У цьому контексті не можна оминати увагою «громадянську блокаду» торгівлі з ОРДЛО, яку 25 січня 2017 р. розпочали за підтримки окремих народних депутатів України ветерани АТО, та, у подальшому, силове розблокування – проведення контрдиверсійних заходів СБУ на залізничній станції Кривий Торець у Донецькій області. Такі дії влади спричинили хвилю масових громадських протестних акцій на підтримку «блокадників» у різних регіонах України. На тлі посилення активності українських націонал-радикалів (проведення право-радикальними організаціями масових мітингів та демонстрацій, присвячених третій річниці Майдану, зокрема Маршу національної гідності 22 лютого 2017 р.), дії «блокадників» підтримали депутати 200 місцевих рад.

Коментуючи ці події, історик В. Верстюк звертає увагу на те, що «...ворогу вигідно, щоб Україна тонула в отаманщині. У той час як Росія намагається зміцнювати державні вертикалі, в Україні певні сили намагаються, навпаки, їх розгойдати... Тому є велика надія, що люди, зрештою, не купляться на псевдопатріотичні заклики... Вони

⁴⁵ Див.: Потіха А. Соціально-психологічна та медична реабілітація учасників АТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=858:reabilitatsiya-uchasnikiv-ato&catid=8&Itemid=350; Онищенко О. Ігри незламних // Дзеркало тижня. Україна. – 2017. – № 8. – 4–10 берез. – С. 1, 10.

⁴⁶ Здоровило Т. З війни за нашу землю – на війну за свою. Позов до влади щодо виділення земельних ділянок учасникам АТО може стати прецедентом // Україна молода. – 2017. – № 51. – 26 квіт. – С. 9.

⁴⁷ «Ничего не получилось – это преувеличение». Валерий Пекар подводит итоги трех лет после Евромайдана [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.nv.ua/publications/nichego-ne-poluchilos-eto-preuvelichenie-valerij-pekar-podvodit-itogi-treh-let-posle-jevromajdanu-282653.html>

⁴⁸ Забеліна Ю. Ірина Бекешкіна: Мирних майданів в Україні вже не буде, у людей на руках достатньо зброї // Україна молода. – 2017. – 17 січ. – С. 5.

[«блокадники»] борються не з системою, яка, дійсно, порочна і будувалась останні 20 років, а з державністю»⁴⁹.

Загалом же, оцінюючи розвиток громадянського суспільства у постмайданний період, можна стверджувати, що *з моменту Революції гідності громадський сектор відіграє провідну роль у подоланні наслідків неоголошеної російської гібридної війни проти України*. Зокрема, особливе значення має надання прямої допомоги особам, які постраждали внаслідок бойових дій, відстоювання прав громадян, подолання бідності, організація та участь у протестних акціях, популяризація прав людини та поширення інформації про захисників прав людини на національному рівні⁵⁰.

1.3. Протестна активність українського суспільства

Відсутність чіткої політики щодо окупованих територій, а також невдоволеність темпами змін у постмайданній Україні та інші негативні явища, спричинені кризовим станом економіки та політичною нестабільністю, масштабною корупцією на тлі збагачення правлячого класу та зубожіння переважного числа пересічних громадян, зумовлюють та підживлюють протестні настрої в сучасній Україні.

Згідно з результатами дослідження Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) за 2016 р., *порівняно з минулими роками готовність українців брати участь у акціях соціального протесту має тенденцію до зростання*. Якщо в грудні 2014 р. приблизно 43 % громадян висловили свою готовність до участі в акціях протесту, то в грудні 2016 р. їх кількість зросла до 49 %⁵¹.

З позиції соціологів – організаторів зазначеного дослідження, таке зростання пов'язане насамперед зі зменшенням кількості людей, які не готові брати участь у будь-яких акціях (у грудні 2014 р. таких було 49 %, у грудні 2016 р. – 46 % від числа опитаних громадян), та зі зростанням кількості тих, хто збирається брати участь у виборчій кампанії: було – 29 %, стало – 35 %.

Наголошується, що серед тих, хто готовий до участі в певних акціях протесту, найбільша кількість громадян виявила готовність до участі у виборчій кампанії (35,4 %), висловлюючи в такий спосіб свій протест проти політики правлячого класу. Добиватися своїх вимог через збирання підписів під колективними відозвами виявили готовність 15,5 % респондентів, на санкціонованих мітингах і демонстраціях – 11,9 %. Результати дослідження можуть свідчити про те, що українці схильні до конвенційних, тобто законних і мирних, форм протесту (рис. 8).

Результат дослідження КМІС також може свідчити про залежність рівня готовності громадян України до участі в акціях протесту від рівня освіти. Найбільш активно себе можуть проявити в протестній поведінці особи, які мають *неповну вищу освіту* (передусім студентська молодь).

За регіонами, найвищу готовність до участі в акціях протесту демонструють мешканці Східної України (57,2 %). Це можна пояснити тим, що наразі ситуація на Донбасі залишається дестабілізуючою через проведення АТО та труднощі з відновленням соціально-економічного стану цього регіону. Значні показники характеризують і готовність до участі в акціях протесту мешканців Південної України (50 %), Західної України (49,2 %), Центрального регіону України (43,5 %) (рис. 9).

⁴⁹ Капсамун Іван, Торба Валентин. Ціна великих запізньень... «Може не подобатися Петро Порошенко, але якщо культивувати анархію, можна знести не тільки владу, а й державу», – історик // День. – 2017. – № 45. – 16 берез. – С. 4.

⁵⁰ Гаврилюк К. Діяльність громадських організацій із врегулювання політичної кризи в сучасній Україні // Наук. зап. Ін-ту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2016. – Вип. 3–4 (83–84). – С. 284.

⁵¹ Готовність населення України до участі в акціях соціального протесту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=685&page=1>

Рис. 8. Готовність українців брати участь в акціях протесту за результатами соціологічного дослідження, проведеного КМІС у 2016 р.
(у % до загальної кількості опитаних громадян)

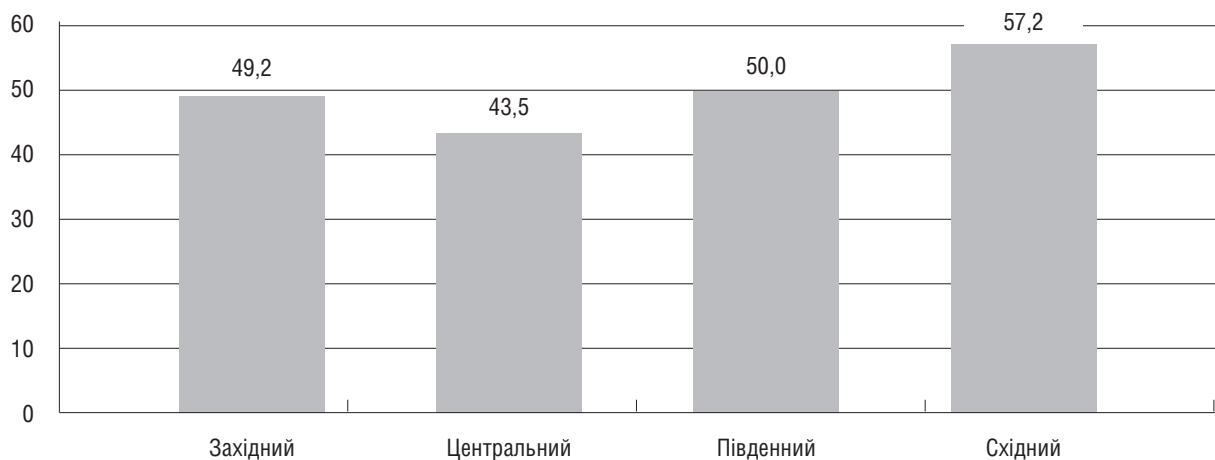

Рис. 9. Готовність до участі в акціях соціального протесту за регіонами України згідно з результатами соціологічного дослідження КМІС у 2016 р.
(у % до загальної кількості опитаних громадян)

Згідно з даними опитування, проведеного наприкінці 2016 р. Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру Разумкова, 23 % населення вважають, що у їхньому місті (селі) найближчим часом можливі масові виступи протесту (цілком впевнені у цьому 4 % респондентів, вважають імовірними – 19 %) ⁵². Натомість, з точки зору 39 % опитаних громадян, поява масових протестів найближчим часом є малоімовірною; 22 % вважають, що масових протестів в Україні найближчим часом марно очікувати.

Якщо мітинги та демонстрації все ж таки відбудуться, 20 % опитаних заявили про готовність взяти в них участь (4 % зазначили, що вони обов'язково братимуть участь, 16 % – скоріше за все візьмуть участь). На неготовність до особистої участі в протестних

⁵² Суспільно-політична ситуація в Україні. Соціологічне дослідження, проведене Центром соціальних та маркетингових досліджень «СОЦИС», соціологічною групою «Рейтинг» [Електронний ресурс]. – 2016. – 6 груд. – Режим доступу : http://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschestvenno-politicheskaya_situaciya_v_ukraine.html

акціях вказали 62 %. Водночас 38 % опитаних громадян погодилися з думкою про можливість у 2017 р. проведення нового Майдану.

Варто також додати, що в українському суспільстві масові протести зазвичай виникають у період гострих політичних криз. Але лише тоді, коли важлива для суспільства подія, що виконує роль тригера, накладається на підготовлений для протесту ґрунт. Тобто коли для здійснення масової протестної мобілізації є дві найголовніші необхідні умови: реально існуюче суспільне невдоволення за відсутності налагодженої взаємодії по лінії «влада – суспільство» та розвинена інфраструктура протестної мобілізації (первинне організаційне угруповання, яке здійснює керівництво протестувальниками; власне протестувальники, котрих використовують як «носіїв революційних настроїв»; наявність ресурсів, які забезпечать протестну мобілізацію пересічних громадян).

Український соціолог, генеральний директор КМІС В. Паніотто вважає, що *ні влада, ні політична опозиція в Україні не користуються довірою суспільства, тому протестні настрої сьогодні не представляють якоїсь загрози* («особливого високого рівня таких настроїв зараз немає»). Водночас В. Паніотто наголошує на тому, що «наші питання [для респондентів] не дають можливості оцінити, що буде, якщо виникне якийсь спусковий гачок, якась значуща подія, що піднімуть людей». Що ж до готовності громадян «до якихось радикальних дій», то, за даними дослідження, проведеного КМІС, «рівень готовності до таких дій трохи вищий, ніж був»⁵³.

Подібні результати опитувань громадської думки були отримані Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. На думку керівника Фонду І. Бекешкіної, протестним настроям громадян України притаманний економічний характер, натомість масовим виступам – політичний. Що ж до бажання кількох політичних сил домогтися проведення дострокових парламентських виборів, то таке «саме по собі бажання... не є вагомим мотивом для масових протестів. Тим паче, що це малоімовірно, якщо врахувати, що у нас жодна політична сила не має масової підтримки. Люди не вірять партіям. І, наголошую, усім»⁵⁴. Водночас в інтерв'ю кореспонденту інтернет-видання «Апостроф» І. Бекешкіна зазначила, що після зростання тарифів не сталося очікуваного піднесення протестних настроїв: «Більше того, протестні настрої навіть дещо знизилися. Зростає апатія... Люди незадоволені, але вже звикли... Якщо українці все ж вийдуть на вулиці, то мирною революцією це вже не закінчиться, оскільки в суспільстві достатньо рішучості і зброї на руках»⁵⁵.

Заступник директора з наукових питань Інституту соціології НАН України Є. Головаха, як і названі вище українські соціологи – керівники недержавних дослідницьких структур, відзначає поширення в суспільстві настроїв розчарування діями політиків, при цьому вказуючи на те, що для переважного числа громадян зараз головне – вижити за складної економічної ситуації.

Характеризуючи зміни, що сталися в українському суспільстві у постмайданний період, Є. Головаха стверджує, що «ідея третього Майдану абсолютно не знаходить підтримки, адже люди розуміють, що це може призвести до дезорганізації суспільства і навіть до втрати державності». Тому науковець вважає, що «ця ідея громадською думкою не підтримується, хоча протестні настрої досить високі». У цьому розумінні

⁵³ Забеліна Ю. Соціолог Володимир Паніотто: Нерозділена любов українців до росіян – для мене велика загадка [Електронний ресурс]. – 2017. – 6 берез. – Режим доступу : <https://apostrophe.ua/ua/article/politics/2017-03-06/sotsiolog-vladimir-paniotto-bezotvetnaya-lyubov-ukraintsev-k-rossiyanam--dlya-menya-bolshaya-zagadka/10690>

⁵⁴ Ромашова Н. Ірина Бекешкіна: Верховна Рада – найбільше гальмо на шляху до змін [Електронний ресурс]. – 2017. – 23 берез. – Режим доступу : <http://dif.org.ua/article/irina-bekeshkina-verkhovna-rada-naybilshe-galmo-nashlyakhu-do-zmin>

⁵⁵ Забеліна Ю. Ірина Бекешкіна: Мирних майданів в Україні вже не буде, у людей на руках достатньо зброї [Електронний ресурс]. – 2017. – 9 січ. – Режим доступу : <https://apostrophe.ua/ua/article/politics/2017-01-09/irina-bekeshkina-mirnyih-maydanov-v-ukraine-uje-ne-budet-u-lyudey-na-rukah-dostatno-orujija/9255>

він припускається думки про можливість появи конструктивних форм протестів, які «повинні очолювати, по-перше, політична опозиція... Друга ж сила, здатна очолити конструктивні протести, – це громадянське суспільство». Але, як пише Є. Головаха, «волонтери як феномен нехай і викликають велику довіру і повагу, все ще не перетворилися на потужний громадянський спротив. Через це зберігаються зловживання, непідзвітність, безконтрольність влади»⁵⁶.

Так, суспільні настрої цілком очевидно вилилися наприкінці 2016 – на початку 2017 рр. у громадські акції з блокади ОРДЛО, передумовою якої став непрозорий трафік та дедалі частіші виявлення фактів контрабанди між Україною та її окупованими територіями. Акції підтримки «блокадників» містами України та неможливість ігнорування ситуації сприяли ухваленню Кабінетом Міністрів України постанови «Про затвердження Порядку переміщення товарів у район або з району проведення антитерористичної операції» від 1 березня 2017 р. № 99 та Указу Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 березня 2017 року «Про невідкладні додаткові заходи із протидії гібридним загрозам національній безпеці України» від 15 березня 2017 р. № 62/2017. На думку С. Рахманіна, Президент України П. Порошенко надав блокаді окупованого Донбасу офіційний статус саме з огляду на громадську думку й активну реакцію місцевих рад⁵⁷.

Серед масових протестів, які були ініційовані опозиційними до нинішньої «партії влади» політичними силами наприкінці 2016 р., відзначимо всеукраїнську акцію протесту банківських вкладників. Упродовж цього періоду відбулися також ініційовані профспілками протестні акції громадян, невдоволених підвищенням тарифів на житлово-комунальні послуги, з вимогами підвищення заробітної плати найманим працівникам.

Значний сегмент у масових протестних акціях, що супроводжуються радикальними діями, зумовлений російською гібридною агресією. Усталеного характеру набули протестні акції української громадськості біля будинку Посольства РФ в Україні з вимогами вивести російські війська з території України, звільнити полонених та журналістів, припинити обшуки в оселях кримських татар на окупованому півострові. Часто такі акції проходять з перфомансами – від костюмованих вистав до спалювання опудала президента Російської Федерації. Подекуди учасники таких акцій вдаються до крайньо радикальних дій, кидаючи каміння у вікна будинку російських дипломатів тощо. У вересні 2016 р. група осіб, невдоволених проросійською орієнтацією телеканалу «Інтер», заблокувала та підпалила офіс компанії «Національні інформаційні системи», що виробляє передачі для цього телеканалу⁵⁸. У 2016–2017 рр. у низці населених пунктів відбулися акції протесту проти функціонування в Україні філій «Сбербанка Росії». Найбільш резонансною стала акція із блокування роботи його філії в Києві у березні 2017 р. на загальному тлі проведення в Україні кампанії із заборони роботи в країні російських банків⁵⁹.

Ці та інші події (наприклад, проведення 22 лютого 2017 р. в Києві Маршу національної гідності), на думку соціологів, можуть свідчити про те, що суспільство радикалізується й мирні методи боротьби за свої права населенню видаються вже неефективними.

⁵⁶ Див.: Горчинська О. Соціологи назвали умови, які виведуть українців на реальні протести, і пояснили, чого боїться влада [Електронний ресурс]. – 2017. – 19 лют. – Режим доступу : <http://nv.ua/ukr/publications/richnitsjajmajdanu-681263.html> ; Головаха Є. Три роки після Майдану: як змінилися українці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nv.ua/ukr/opinion/golovakha/tri-roki-pislja-majdanu-jak-zminilisja-ukrajintsi-289817.html>

⁵⁷ Рахманін С. Порошенко ввів офіційну блокаду ОРДЛО через її підтримку населенням та місцевими радами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dt.ua/POLITICS/poroshenko-vviv-oficiynu-blokadu-ordlo-cherez-yiyipidtrimku-naselennyam-ta-miscevimi-radami-rahmanin-236811.html>

⁵⁸ Підпал будівлі «Інтера»: коротко про головне [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://24tv.ua/pidpal_budivli_intera_kоротко_pro_golovne_n722669

⁵⁹ У центрі Києва активісти корпусу «Азов» замурують відділення «Сбербанку Росії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.unian.ua/society/1820481-u-tsentri-kieva-aktivisti-korpusu-azov-za-murovuyut-viddilennya-sberbanku-rosiji-foto.html>

Тож загальна кількість протестів, як і кількість конфронтаційних і насильницьких подій, сьогодні значно перевищує кількість протестів та їхній радикалізм напередодні Майдану. При цьому заступник директора Центру соціальних і трудових досліджень В. Іщенко, прогнозуючи подальшу ескалацію радикальних протестів, зазначає, що майже кожен другий протест сьогодні відбувається з використанням насильства або конфронтаційної тактики⁶⁰.

Мотиви вибору українськими громадянами радикального способу досягнення бажаної мети громадський експерт Інституту досліджень суспільства «Кронос» І. Петрова вбачає у низькій ефективності мирних зібрань та загостренні проблем, що їх породили. Загалом констатуючи, що право на політичний протест в Україні є, швидше, демонстраційним, тобто його використання не веде до досягнення відчутних результатів, дослідниця вважає, що «використати своє право на протест готові більше половини громадян України, і третина з них допускає їх неконвенційний характер»⁶¹.

До протестних дій громадян спонукає й стрімке погіршення добробуту, що можна вважати одним із мотивів їхньої особистої участі у протестних акціях. За даними опитування, проведеного соціологічною групою «Рейтинг» наприкінці 2016 р., 46,3 % опитаних громадян назвали протестні акції, що відбулись у Києві в листопаді 2016 р., штучно організованими та профінансованими певними політичними силами. Водночас 33,7 % відзначили, що «це були справжні протести звичайного населення». Не змогли жодним чином оцінити ці події 20,1 % опитаних громадян⁶².

Серед соціально-економічних груп населення України до протестних акцій найчастіше вдаються шахтарі Донеччини та Львівщини, які вимагають покращення умов праці, виплати заборгованості із заробітної плати⁶³. Так, у листопаді 2016 р. шахтарі державної шахти № 10 «Нововолинська» у Волинській області оголосили голодування на знак протесту через невиконання заробітної плати упродовж трьох місяців⁶⁴. У березні 2017 р. на шахті «Бужанській» у м. Нововолинську гірники оголосили протест проти призначення головним інженером копальні колишнього директора⁶⁵.

Тривалістю та застосуванням радикальних методів відзначаються масові протести й представників приватних підприємств української енергетики. У вересні 2016 р. та в лютому 2017 р. до масової протестної акції із перекриттям доріг вдалися працівники ДТЕК Бурштинської ТЕС. Протестувальники, засуджуючи свавілля керівництва ТЕС, вимагали підвищення заробітної плати, виплати надбавок, покращення умов праці⁶⁶.

Характеризуючи громадську протестну активність у сучасній Україні, не можна оминати увагою хвилю масових протестних заходів, що відбулись у зв'язку із підвищенням ціни на газ і комунальних тарифів. У цьому контексті широкого резонансу набула організація профспілками 6 липня 2016 р. пікетів та мітингів біля будівель Кабінету Міністрів та Верховної Ради України. У резолюції, виголошеній під час мітингу на площі перед

⁶⁰ Див.: В Україні люди протестують більше, ніж за часів Януковича [Електронний ресурс] / Радіо «Промінь». – Режим доступу : <http://promin.fm/quote/1603/V-Ukrayini-lyudi-protestayut-bilshe-nizh-za-chasiv-YAnukovicha-akozhen-drugiy-protest-prohodit-z> ; Іщенко В. Існує небезпека ескалації радикальних протестів та репресій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cslr.org.ua/isnuje-nebezpeka-eskalatsiyi-radikalnih-protestiv-ta-represiy/>

⁶¹ Петрова І. Реалізація права громадян на політичний протест в Україні у 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://helsinki.org.ua/realizatsiya-prava-hromadyan-na-politychnyj-protest-v-ukrajini-u-2016-rotsi-i-petrova/>

⁶² Суспільно-політична ситуація в Україні [Електронний ресурс]. – 2016. – 6 груд. – Режим доступу : http://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschestvenno-politicheskaya_situaciya_v_ukraine.html

⁶³ Петрова І. Реалізація права громадян на політичний протест в Україні у 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://helsinki.org.ua/realizatsiya-prava-hromadyan-na-politychnyj-protest-v-ukrajini-u-2016-rotsi-i-petrova/>

⁶⁴ На Волині шахтарі оголосили голодування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dt.ua/UKRAINE/na-volyni-shahtari-ogolosili-goloduvannya-223903.html>

⁶⁵ Гірники почали акцію протесту на волинській шахті [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.volynpost.com/news/85404-girnyky-pochaly-akciyu-protestu-na-volynskij-shahti>

⁶⁶ Працівники Бурштинської ТЕС знову виходять на акцію протесту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.galka.if.ua/pratsivniki-burshtinskoyi-tes-znovu-vihodyat-na-aktsiyu-protestu/>

парламентом України, представники профспілкових організацій повідомили про наміри організувати всеукраїнський страйк у разі невиконання їхніх вимог⁶⁷.

Значно більшою активністю відзначалися у 2016 р. протестні акції, ініційовані працівниками науково-освітньої сфери та сфери охорони здоров'я. Так, 19 квітня та 15 червня 2016 р. у Києві відбулися загальноакадемічні акції протесту, в яких узяли участь представники Національної академії наук України, Національної академії педагогічних наук України, Національної академії медичних наук України та Національної академії аграрних наук України. Низка протестних акцій сталась у містах України за ініціативи студентської молоді, яка протестувала проти змін у системі нарахування стипендій.

Поширилися також протестні акції громадян, які невдоволені незаконною забудовою міського простору, особливо на суспільно важливих територіях; нехтуванням посадовцями органів місцевого самоврядування та керівниками (власниками) підприємств вимогами правоохоронного законодавства, забрудненням довкілля відходами виробництва та їх вивантаженням (як і міського сміття) поряд із населеними пунктами у сільській місцевості.

Серед громадських протестів проти забудови міського простору, територія якого має історичну/екологічну цінність, що становить загрозу для інфраструктури міст, не можна оминати увагою блокування киянами на початку 2016 р. будівництва житлового комплексу на території військової частини, яка безпосередньо прилягає до Національного природного парку «Голосіївський», що, на думку протестувальників, загрожувало не тільки комунальним і транспортним колапсом у Голосіївському районі столиці, а й знищенням Національного природного парку, який входить до природно-заповідного фонду України⁶⁸. Восени 2016 р. у Києві біля станції метро «Героїв Дніпра» відбулося кілька акцій протесту з вимогою припинити будівництво торговельно-розважального центру перед входом у метро. На переконання учасників цієї протестної акції, таке будівництво може призвести до обвалу станції метро й забере «сотні чи тисячі життів»⁶⁹. Кілька років громадськість столиці боролася проти забудови земельної ділянки скверу Небесної сотні й не безрезультатно: 1 грудня 2016 р. Господарський суд Києва повернув право власності на цю земельну ділянку міській громаді⁷⁰.

У грудні цього ж року ОГС було ініційовано Всеукраїнську громадську кампанію протесту проти «Програми розвитку гідроенергетики» та запланованого будівництва Канівської ГАЕС, що може негативно вплинути на біорізноманіття, водні екосистеми, ландшафти та геологічне середовище. Ініціатори цієї протестної кампанії вимагали провести комплексну оцінку економічної доцільності будівництва ГАЕС та його можливого впливу на довкілля⁷¹.

Невирішеність проблеми утилізації побутового сміття у Львові призвела до протестних акцій як у самому місті, так і в Київській області, у Чернівцях, Миколаєві, Дніпрі та інших населених пунктах, куди це сміття намагалися вивезти. Затягування з вирішенням цієї проблеми призвело до того, що мешканці Львова перекривали дорогу⁷². Широкого

⁶⁷ У Києві профспілки протестували проти підвищення тарифів на комуналку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://hromadske.ua/posts/u-kyievi-profspilky-protestiut-protu-pidvyshchennia-taryfiv-na-komunalku>

⁶⁸ Жителі Голосієва третій тиждень блокують забудову нацпарку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kiev.pravda.com.ua/news/56a5e461a8501/>

⁶⁹ Будівництво на «Героїв Дніпра»: активісти оголосили безстроковий протест [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2082037-budivnictvo-na-geroiv-dnipra-aktivisti-ogolosili-bezstrokovij-protest.html>

⁷⁰ Суд повернув землю скверу Небесної сотні у власність міста [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2016/12/1/7128571/>

⁷¹ Екологи ініціюють кампанію протесту проти будівництва Канівської ГАЕС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nesu.org.ua/ekolohy-initsiyuyut-kampaniyu-protu-kanivskoi-haes/>

⁷² Див.: Петрова І. Реалізація права громадян на політичний протест в Україні у 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://helsinki.org.ua/realizatsiya-prava-hromadyan-na-politychnyj-protest-v-ukrajini-u-2016-rotsi-i-petrova/>; У Львові сотні людей вийшли на «сміттєвий» протест [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://tsn.ua/ukrayina/u-lvovi-sotni-lyudey-viyshli-na-smittyeviy-protest-869669.html>; На Львівщині протестували проти нового полігону для львівського сміття [Електронний ресурс]. – 2017. – 30 січ. – Режим доступу : http://www.vgolos.com.ua/news/na_lvivshchyni_lyudy_protestuvaly_protu_novogo_poligonu_dlya_lvivskogo_smittyava_video_248374.html

розголосу набула ситуація навесні 2017 р. у Волинській області щодо вивантаження поблизу села Поворськ відходів з Ковельської філії ДП «Укрветсанзавод»: невдоволені місцеві жителі перекирили через це автотрасу міжнародного значення⁷³.

Висновки та рекомендації до розділу 1

Громадянське суспільство України сьогодні включає дедалі ширший спектр громадських ініціатив та об'єднань. Серед причин збільшення кількості ОГС упродовж 2016 р. і дотепер слід назвати появу нових соціальних груп – учасників і ветеранів АТО та інших категорій населення, які постраждали від російської гібридної війни, насамперед чисельної групи внутрішньо переміщених осіб.

Рівень довіри громадян до громадських організацій має тенденцію до зростання. На відміну від 2014–2015 рр., коли діяльність ОГС була спрямована на забезпечення майже всього спектра проблем українських військових, у т. ч. за рахунок залучення для цього готівкових пожертв, у 2016–2017 рр. діяльність реально діючих громадських об'єднань України загалом характеризувалася наданням допомоги учасникам та ветеранам АТО, внутрішньо переміщеним особам, мирним мешканцям у звільнених від російсько-терористичних військ містах та в зоні проведення АТО.

Присутній у діяльності більшості громадських організацій ветеранів АТО позитивний наратив, про що йшлося в п. 1.2 аналітичної доповіді, явно дисонує з політичним використанням таких організацій кланово-олігархічними групами та окремими політиками як приватних силових структур для роботи з пенсіонерами, з метою прикриття для «тітушок», корупційних дій та супроводження рейдерських атак на підприємців та посадових осіб тощо.

Протестний потенціал суспільства зростає в умовах затяжного збройного конфлікту з Росією, соціально-економічної кризи та повільного впровадження реформ. Майже половина дорослого населення України декларує готовність до участі в ненасильницьких акціях протесту. Хоча дані соціологічних досліджень свідчать, що протестна активність є нижчою, ніж напередодні Помаранчевої революції 2004 р., завчасно передбачити соціальний вибух неможливо. При цьому одним із найбільших подразників суспільного протесту стали питання, пов'язані з конфліктом на Донбасі. Водночас протягом останніх років відбувається **адаптація населення до кризових умов**: громадяни, незважаючи на тяжкі соціально-економічні наслідки війни, почали поступово до них звикати, навчаються їм протидіяти і сьогодні не вважають їх такими загрозливими, як це було в 2014 р.

У цьому контексті можна погодитись із спостереженням Є. Головахи щодо причин соціального протесту в Україні: у ситуації, коли більшість людей, незважаючи на труднощі, цілком схвалювали програму влади, вони водночас можуть не сприймати методи влади і протестувати саме проти них. Проте альтернативної системи методів ані опозиція, ані громадянське суспільство поки що не сформулювали⁷⁴.

З огляду на ці міркування та суспільні тенденції, зважаючи на те, що саме розвиток демократії участі та інституційна розбудова громадянського суспільства можуть посприяти генеруванню нових сенсів, процесів і соціальних практик, органам державної влади необхідно:

- розширити можливості впливу та створити чіткі правові рамки для процедур прямої демократії шляхом зміни законодавства про всеукраїнський та місцевий

⁷³ На Волині жителі знову заблокували автотрасу через забруднення екології відходами Ветсанзаводу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zaxid.net/news/showNews.do?na_volini_zhiteli_znovu_zablokuvali_avtotrasi_cherez_zabrudnennya_ekologiyi_vidhodami_vetsanzavodu&objectId=1425273

⁷⁴ Головаха Є. Три роки після Майдану: як змінилися українці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nv.ua/ukr/opinion/golovakha/tri-roki-pislja-majdanu-jak-zminilisja-ukrajintsi-289817.html>

референдуми, законодавче врегулювання і захист права громадян на мирні збори, мітинги, походи та демонстрації;

- забезпечити відкритість діяльності як органів державної влади та органів місцевого самоврядування, так і ОГС, зокрема конкурентності і прозорості надання державної допомоги для фінансування програм, проектів та заходів ОГС, що має позитивно вплинути на викорінення корупційних схем взаємодії між органами влади та ОГС. Сприятиме прозорості у діяльності ОГС періодичне оприлюднення у ЗМІ їхньої фінансової звітності;

- створити сприятливі умови для формування та інституційного розвитку ОГС, підтримки волонтерського руху, розвитку національної системи благодійності й доброчинності, інших громадських практик, спрямованих на забезпечення життєво важливих інтересів та вирішення соціальних проблем різних категорій громадян. Заслуговує на увагу ініціатива веб-порталу «ГУРТ» Ресурсного центру ГУРТ щодо створення національної мережі ОГС, до якої могли б долучитися об'єднання громадян з усієї України, як платформи для комунікацій, пошуку партнерів, співпраці ОГС з різними впливовими інституціями та між собою, підвищення професійного рівня громадського сектору;

- посилити інформаційний супровід усіх резонансних державно-управлінських рішень, оперативного й своєчасного пояснення мотивів для прийняття таких рішень з метою попередження поширення та радикалізації громадських протестних настроїв на загальному тлі розчарування пересічних громадян повільними темпами проведення реформ, політиканством та масштабною корупцією, посиленням асиметричності відносин між правлячим класом та українським суспільством, незаконним збагаченням одних та зубожінням інших;

- розширити участь населення у самоврядних організаціях, не перешкоджати механізмам місцевої демократії у формуванні дієздатних територіальних громад;

- запровадити систему безперервної громадянської освіти із залученням до цього процесу ОГС як засобу поширення демократії участі, розбудови громадянського суспільства, об'єданого та консолідованого навколо європейського цивілізаційного вибору України.

РОЗДІЛ 2. ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ З ОРГАНІЗАЦІЯМИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ГІБРИДНОЇ АГРЕСІЇ

Серйозні випробування, що постали перед українським суспільством в умовах російської зовнішньої агресії, ускладнені недосконалістю нинішньої політичної системи та економічною кризою, актуалізують потребу вироблення більш ефективних механізмів взаємодії органів влади та ОГС.

Найгострішою є потреба налагодити таке співробітництво у питаннях, пов'язаних із підтримкою і захистом прав чисельної групи біженців та внутрішньо переміщених осіб, які з'явилися внаслідок окупації Криму та бойових дій на сході України. Станом на березень 2017 р., за даними Міністерства соціальної політики України, на облік взято понад 1,6 млн переселенців з Донбасу і Криму⁷⁵. Стосовно ситуації з інтеграцією ВПО у громадах, відповідно до даних опитувань КМІС, до вимушених переселенців з Донбасу та Криму поставилися позитивно 43 % опитаних громадян України (58 % – у місцях найбільшої концентрації ВПО) або ж нейтрально (відповідно 47 і 34 % опитаних громадян). При цьому громадяни України здебільшого сприймають ВПО як громадян, які стали заручниками ситуації та потребують підтримки (відповідно 89 і 96 %). На те, що присутність внутрішньо переміщених осіб у місцевих громадах певним чином вплинула на повсякденне життя місцевих жителів, вказали 30 % опитаних громадян. Таке ставлення до ВПО передусім характерне для населених пунктів, де спостерігається їхня найбільша концентрація⁷⁶.

Через повільні темпи вирішення проблем ВПО на державному (законодавчому) і місцевому рівнях саме громадськість узяла на себе значну частину роботи: від надання гуманітарних наборів продуктів, одягу, пошуку тимчасового житла та роботи до участі в розробленні законопроектів відповідного спрямування, залученні міжнародної допомоги.

З метою підвищення рівня громадянської освіти населення з питань захисту своїх прав Планом заходів на 2016 рік з реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки було передбачено створення та розміщення міжрегіональних ресурсно-комунікаційних платформ правової допомоги у містах Дніпрі, Львові, Києві, Одесі, Харкові.

Свідченням співпраці органів державної влади, органів місцевого самоврядування та ОГС з цих питань є створення в районах і містах обласного значення мережі бюро правової допомоги. Тільки з вересня до грудня 2016 р. було організовано роботу 426 таких

⁷⁵ Обліковано 1 607 664 переселенців, – Мінсоцполітики [Електронний ресурс]. – 2017. – 20 берез. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=249830633&cat_id=244277212

⁷⁶ Ставлення українців до переселенців не змінилось за два роки з початку кризи – дослідження УВКБ ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unhcr.org.ua/uk/novini/novyny/1604-stavlennya-ukrajintsv-do-pereselentsiv-ne-zminilos-za-dva-roki-z-pochatku-krizi-doslidzhennya-uvkb-oon>

структурних підрозділів місцевих центрів із надання безоплатної вторинної правової допомоги⁷⁷. Станом на квітень 2017 р. система безоплатної правової допомоги об'єднує понад 500 точок доступу для громадян, понад 2 600 незалежних адвокатів, які надають правову допомогу за рахунок держави, понад 1 600 штатних юристів, які щоденно в постійному режимі надають як первинну, так і вторинну правову допомогу. Така система дозволяє надати юридичні послуги в середньому 350 тис. громадян на рік⁷⁸.

Кабінетом Міністрів України також анонсовано широку інформаційну кампанію щодо обов'язку органів місцевого самоврядування сприяти доступу громадян до безоплатної первинної правової допомоги⁷⁹. Зокрема, 7 червня 2017 р. стартував інтерактивний національний проект «Я маю право!», у межах якого Міністерство юстиції України проведе низку заходів з інформування громадян щодо їхніх прав і свобод, закріплених у чинному законодавстві України⁸⁰. Протягом року планується інформування та надання прикладних рекомендацій населенню стосовно таких блоків питань: права громадян у галузі правосуддя; захист прав власності; формування вмінь протистояти побутовій корупції, зокрема у вищих навчальних закладах.

Поряд із підтримкою внутрішньо переміщених осіб, пріоритетом взаємодії органів влади та ОГС має стати боротьба з поширенням корупційної поведінки в суспільстві та попередження, виявлення і переслідування корумпованих посадових осіб.

За даними міжнародної організації *Transparency International Ukraine*, наша країна за підсумками 2016 р. посіла 131-ше місце із 176 країн за показником корупції, що є одним із проявів закритого суспільства. Експерт цієї громадської організації О. Калітенко у коментарі виданню «*Deutsche Welle*» зазначив, що, «незважаючи на проведення реформ, пересічні громадяни й український бізнес, міжнародні спостерігачі наразі скептично налаштовані щодо успішності боротьби з корупцією в Україні»⁸¹.

У цьому розумінні резонансною подією стало затримання та обрання запобіжного заходу голові Державної фіскальної служби України Р. Насірову, що відбувалися під значним тиском громадськості та ЗМІ. Громадські активісти блокували будівлю суду, проводили акції, вимагаючи посилити боротьбу з корупцією у країні.

До зазначеного варто також додати, що громадські експерти та й загалом українська громадськість вважають досить примарними перспективи розслідування топ-корупції В. Януковича та його оточення, повернення вкрадених ними державних коштів, які можна було б спрямувати на посилення обороноздатності України.

З метою сприяння правоохоронцям у розслідуванні корупційних злочинів та в поверненні викрадених активів, у грудні 2016 р. громадські організації *Transparency International Ukraine* та «Центр протидії корупції» організували міжнародну конференцію, присвячену цим питанням. Щоб досягти результатів у розслідуванні злочинів часів президентства В. Януковича, *Transparency International Ukraine* рекомендує органам влади:

1) ухвалити ефективні законодавчі норми про порядок заочного (*in absentia*) досудового розслідування і судового розгляду;

⁷⁷ Оприлюднено для коментарів проект звіту про виконання плану заходів на 2016 рік з реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://civic.kmu.gov.ua/consult_mvc_kmu/news/article/show/3298

⁷⁸ Близько 8 млн українців можуть скористатися безоплатною правовою допомогою – П. Петренко [Електронний ресурс]. – 2017. – 24 квіт. – Режим доступу : <http://www.unn.com.ua/uk/news/1660475-blizko-8-mln-ukrayintsiv-mozhut-skoristatisya-bezplatnoyu-pravovoyu-dopomogoyu-p-petrenko>

⁷⁹ Оприлюднено для коментарів проект звіту про виконання плану заходів на 2016 рік з реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://civic.kmu.gov.ua/consult_mvc_kmu/news/article/show/3298

⁸⁰ Мін'юст розпочинає всеукраїнський просвітницький проект «Я маю право!» [Електронний ресурс] / Прес-брифінг. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=lthPI3-M07c&feature=youtu.be>

⁸¹ Індекс сприйняття корупції: Україна за рік не зробила ривка вперед [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://p.dw.com/p/2WKD1>

2) ухвалити ефективний закон, який дозволив би цивільну конфіскацію майна публічних діячів, походження якого вони не можуть пояснити легальними доходами;

3) забезпечити ефективний та повний запуск роботи Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів;

4) генеральному прокурору України невідкладно прозвітувати про досягнення в розслідуванні топ-корупції часів Януковича та про долю майна в Україні топ-чиновників часів Януковича, які втекли;

5) Генеральній прокуратурі [України] невідкладно створити відкритий реєстр кримінальних проваджень про топ-корупцію часів Януковича з інформацією про розслідувані злочини, розшукуваних осіб та арештовані активи.

Керівник програми протидії топ-корупції *Transparency International Ukraine* А. Слюсар вважає, що «...саме покарання топ-корупціонерів колишнього режиму може стати очевидним прикладом того, що коло корупційної безкарності розімкнено, а українська влада виконає свою обіцянку перед українським народом»⁸².

За допомогою представників *Transparency International Ukraine* та інших міжнародних і європейських неурядових організацій була розроблена й реалізується «Рамкова програма управлінських реформ та впровадження заходів із запобігання корупції для міста Києва» (затверджена Київською міською радою в грудні 2016 р.). Заслугує на увагу й упровадження в столиці України системи «Відкритий бюджет», завдяки чому в 2015 р. вдалося заощадити до 30 % коштів місцевого бюджету⁸³.

Тим часом громадські антикорупційні організації м. Києва сфокусували свою увагу на реалізації проекту «Приховані інтереси», який спрямований на виявлення незаконних статків і конфліктів інтересів у депутатів Київради, посадовців міськдержадміністрації та райдержадміністрацій міста. У ході наповнення бази веб-сайту «Приховані інтереси» (<http://interes.shtab.net/>) було знайдено близько 600 структур, які належать 120 депутатам Київради та 45 найвищим посадовцям міської та районних держадміністрацій. Як пише головний аналітик ГО «Антикорупційний штаб» А. Марчук, «у число 600 входять також 96 громадських організацій і 34 благодійні. Такі організації дозволяють також виявити зв'язки між депутатами..., які можуть надавати один одному корупційні послуги»⁸⁴.

У березні 2017 р. представники центральної та місцевої влади взяли участь у роботі Стратегічної сесії Студентського антикорупційного агентства, відділення якого сьогодні діють у містах (вищих навчальних закладах) України. Поштовхом до створення такого громадського органу стала стаття Н. Стодолі «Студентський антикорупційний комітет», розміщена на веб-сайті ВГО «Народна люстрація».

У протидії корупційним діям органів державної влади важливу роль виконує державно-громадська співпраця із забезпечення функціонування електронної системи публічних закупівель *ProZorro*. З 1 серпня 2016 р. *ProZorro* стала обов'язковою для всіх державних замовників при закупівлі від 200 тис. грн для товарів та виконання робіт вартістю 1,5 млн грн і вище. Від серпня 2016 р. у системі опублікували повідомлення із заявленою вартістю 278,38 млрд грн. Щоправда, процедури на 78 млрд грн визнано неуспішними – це означає, що кваліфікованих постачальників або виконавців знайти не вдалося⁸⁵.

⁸² Слюсар А. Третя річниця втечі Януковича: чи не час #Батьо за ґрати? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/columns/2017/02/23/7136252/>

⁸³ Офіс РЕ в Україні: Київ, за прикладом Європи, успішно залучає громадськість до управління містом [Електронний ресурс]. – 2016. – 6 груд. – Режим доступу : <http://kmr.gov.ua/uk/content/ofis-rye-v-ukrayini-kyiv-za-prykkladom-evropy-uspishno-zaluchaye-gromadskist-do-upravlinnya>

⁸⁴ Княжанський В. У пошуках прихованих інтересів // День. – 2017. – № 40. – 7 берез. – С. 8.

⁸⁵ Голуб А. Від прозорості до контролю [Електронний ресурс]. – 2017. – 13 лют. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Economics/185040>

За повідомленням Мінекономрозвитку України, «система працювала в пілоті саме на допорогових закупівлях і довела свою надзвичайну ефективність: за рік пілотного проекту в *ProZorro* сума економії становила понад мільярд гривень (загальна сума економії на сьогодні досягла 2,6 млрд грн). Тому ми закликаємо всіх сумлінних державних замовників використовувати *ProZorro* ще й на допорогах»⁸⁶. Утім, громадські експерти небезпідставно стверджують, що «електронні торги не є панацеєю для подолання корупції в закупівлях», акцентуючи при цьому на найпоширенішому зловживанні замовників тендерів, якими є «неконкурентні умови проведення торгів, коли вимоги участі прописуються «під свого» постачальника. Або навпаки – дається досить розмитий опис товару, з якого не зрозуміло, що потрібно замовнику». Сюди ж, на їхню думку, необхідно «включити особливі вимоги з підтвердження кваліфікації учасників торгів. Інколи у підприємців вимагаються такі довідки, які можуть надати лише певні фірми». При цьому вони звертають увагу на іншу проблему у сфері державних закупівель – низький рівень професіоналізму організаторів, які «не мають достатнього досвіду, щоб якісно прописати документацію конкурсних торгів, правильно визначити класифікацію необхідного товару та на належному рівні проконтролювати постачальників»⁸⁷.

У контексті зазначеного слід також додати, що 1 листопада 2016 р. стартував проект моніторингу публічних закупівель *DoZorro*, що ставить за мету за участі всіх зацікавлених сторін забезпечити його проведення шляхом створення бази даних закупівельників, постачальників та окремих тендерів. Моніторинговий портал *DoZorro* створено за підтримки міжнародних неурядових організацій *Open Contracting Partnership*, *EBRD*, *Omidyar Network* та Міжнародного фонду «Відродження». На початок лютого 2017 р. на *DoZorro* надійшла інформація про 429 сумнівних тендерів заявленою вартістю понад 4 млрд грн⁸⁸.

Цілеспрямованій державно-громадській взаємодії ОГС із органами державної влади у протидії корупції має сприяти діяльність Громадської ради доброчесності, яка відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. була утворена з метою сприяння Вищій кваліфікаційній комісії суддів України у встановленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності для цілей кваліфікаційного оцінювання. Щодо ефективності роботи цього громадського органу заслуговує на увагу поширена у ЗМІ така інформація: «З 12 квітня по 18 травня [2017 р.] Громадська рада доброчесності провела 13 публічних засідань, на яких розглянула інформацію щодо 382 кандидатів до Верховного Суду. 141 кандидат, на думку Ради, не відповідає критеріям доброчесності та професійної етики... Водночас Рада надала Комісії інформацію щодо 129 кандидатів, де викладено факти, що можуть свідчити про порушення кандидатом критеріїв доброчесності та професійної етики»⁸⁹.

Очищенню суддівської системи сприятиме поширення в Україні досвіду реалізації проекту «Громадський моніторинг суддів Івано-Франківської області як механізм протидії корупції в судах та сприяння судовій реформі в Україні». У рамках реалізації цього проекту громадські активісти створили веб-сайт, де оприлюднено біографічні довідки та декларації всіх 200 прикарпатських суддів. Також на спеціальну електронну адресу кожен житель області може надіслати скаргу на суддів чи надати документи, які підтверджують порушення ними присяги.

⁸⁶ Система *ProZorro* стала обов'язковою для всіх держзакупівель [Електронний ресурс]. – 2016. – 1 серп. – Режим доступу : <https://hromadske.ua/posts/systema-prozorro-stala-oboviazkovoju-dlia-vsikh-derzhzakupivel>

⁸⁷ Дяків А. Людський фактор. Як удосконалити *ProZorro* [Електронний ресурс] // Економічна правда. – 2017. – 11 січ. – Режим доступу : <https://www.epravda.com.ua/columns/2017/01/11/616805/>

⁸⁸ Голуб А. Від *prozorro* до контролю [Електронний ресурс]. – 2017. – 13 лют. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Economics/185040>

⁸⁹ Громадська рада доброчесності звернулася до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України із висновками та інформацією щодо 270 кандидатів до Верховного Суду [Електронний ресурс]. – 2017. – 29 трав. – Режим доступу : <https://grd.gov.ua/news/56/hromadska-rada-dobrochesnosti-zvernulasia-do-vyshchoi-kvalifikatsiynoi-komisii-s>

Однією з ключових проблем залишається належне забезпечення прозорості та відкритості для громадськості судових процесів щодо притягнення до відповідальності посадових осіб, винних у порушеннях прав людини, корупційних діях, зраді національних інтересів України.

Намагаючись вплинути на кадрові призначення в місцевих органах влади, ОГС сьогодні періодично вдаються до суспільного розголосу у ЗМІ та соціальних мережах, що здебільшого допомагає усунути чиновника із займаної посади та призначенню на державну посаду представників громадського сектору. Наприклад, у Мережі викликало обурення відео конкурсу на посаду директора Національного природного парку «Тузовські лимани», коли його переможець не зміг відповісти на запитання щодо особливостей цього заповідника⁹⁰. Також ЗМІ повідомляли, що в м. Одесі виник скандал, коли за результатом конкурсу на посаду начальника регіонального управління пройшов фігурант кримінальної справи. Після втручання міської громадськості претендентові довелося відмовитися від посади. Новий конкурс відбувся в грудні 2016 р. Хоча, за даними одеських громадських активістів, і його переможець також був причетним до кримінального переслідування правозахисника⁹¹.

Належну прозорість у діяльності влади, як стверджують громадські експерти, «можна забезпечити тільки завдяки всебічному розвитку в Україні інформаційних систем і програмних сервісів на основі відкритих даних... Джерелами цих відкритих даних у першу чергу, на їх думку, повинні стати державні інформаційні ресурси (реєстри), об'єднані між собою в рамках загальнонаціональної системи .../взаємодії/»⁹². Далі зазначається, що «саме така загальнонаціональна система взаємодії між державними реєстрами дозволить забезпечити максимальний ефект від застосування відкритих даних, як при моніторингу діяльності влади, опонуванні популістам і презентації потреб найбільш нужденних громадян, так і для забезпечення максимальної комфортності при наданні громадянам електронних послуг з боку держави». Такий висновок базується на проведеному ними аналізі 23 пріоритетних інформаційних ресурсів, реалізованих за підтримки урядів США та Великої Британії під час виконання проекту «Прозорість та підзвітність у державному управлінні та послугах»⁹³.

Великий прогрес у розвитку відкритих даних український фахівець із новітніх інформаційних технологій (ІТ) О. Краковецький⁹⁴ вбачає у розробленні та функціонуванні ІТ-ресурсів, до яких належать:

- єдиний державний веб-портал відкритих даних *data.gov.ua* (перша версія порталу була розроблена українськими волонтерами з організації *Socialboost* за підтримки міжнародних організацій і компанії *Microsoft*; на сьогоднішній день веб-портал переданий на баланс Державного агентства з питань електронного урядування);
- система державних закупівель *ProZorro* (розробка цієї системи на базі програмного забезпечення з відкритим кодом була здійснена у партнерстві влади, бізнесу і громадськості та адмініструвалася антикорупційною громадською організацією *Transparency International Ukraine*);

⁹⁰ Парком «Тузовські лимани» на Одещині керуватиме економіст, який навіть не розуміє поняття «екосистема» (відео) [Електронний ресурс]. – 2016. – 12 груд. – Режим доступу : <https://ecology.unian.ua/naturalresources/1674156-parkom-tuzlovski-limani-na-odeschini-keruvatime-ekonomist-yakiy-navit-ne-rozumie-ponyattya-ekosistema-video.html>

⁹¹ Косвінцев О. НАБУ і «посадки». Кому в Україні доручили осушувати корупційне болото [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zaxid.net/news/showNews.do?nabu_i_posadki&objectId=1419435

⁹² Лук'янов О. Відкриті дані як каталізатор українських економічних реформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.prostir.ua/?blogs=vidkryti-dani-yak-katalizator-ukrajinskyh-ekonomichnyh-reform>

⁹³ Прозорість та підзвітність у державному управлінні та послугах [Електронний ресурс] / USAID; UKAID. – Режим доступу : <http://tapas.org.ua/>

⁹⁴ Краковецький О. Про стан розвитку відкритих даних в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://site.ua/alex.krakovetskiy/4667-pro-stan-rozvitku-vidkritih-danih-v-ukrayini/>

- офіційний веб-портал публічних фінансів України *E-data* (офіційний державний інформаційний портал у мережі Інтернет, на якому оприлюднюється інформація про використання публічних коштів та втілюється ідея «Прозорого бюджету»);

- веб-сервіс «Пошуково-аналітична система 007», що створений за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» на основі відкритих даних зі сфери державних фінансів (надає можливість пошуку, аналізу та візуального представлення інформації про те, як держава використовує кошти платників податків).

Варто також додати, що в січні 2016 р. в Україні був запущений некомерційний інкубатор ІТ-проектів на основі відкритих державних даних «*1991 Open Data Incubator*». Цей проект, управління яким здійснює громадська організація *SocialBoost* за підтримки *Western NIS Fund*, покликаний «оцифрувати» такі сектори економіки: агробізнес, енергетику, інфраструктурні проекти, державні послуги для громадян і створити внутрішні аналітичні системи в державі, налагодивши взаємодію ІТ-розробників, громадських організацій та аналітичних центрів з органами державної влади⁹⁵.

Як результат спільної взаємодії органів державної влади та ОГС України з розвитку відкритих даних, Україна за 2016 р. зайняла 44-те місце серед 115 країн світу в рейтингу *Open Data Barometer*, що характеризує стан розвитку відкритих даних у світі, яке проводить організація *World Wide Web Foundation*⁹⁶.

Забезпеченню безпечного розвитку в Україні інформаційних систем і програмних сервісів на основі відкритих даних, функціонування державних реєстрів в умовах затяжної гібридної війни РФ проти України сприятиме реалізація Стратегії кібербезпеки України та Доктрини інформаційної безпеки України, що викликала неоднозначну реакцію в громадському експертному середовищі⁹⁷.

Дехто з громадських експертів припустився думки, що практична реалізація настанов Доктрини може призвести до заборони ЗМІ за критику влади, надасть підстави для уведення цензури в цій сфері; при цьому висловлювалися побоювання, що впровадження на практиці настанови Доктрини, спрямованої на посилення можливості сектору безпеки і оборони з протидії загостренню суспільно-політичної ситуації, призведе до згорання громадянської активності (громадського сектору)⁹⁸. Більш конкретно, на їх думку, потрібно виписати процедуру аналізу розміщених в Інтернеті матеріалів. Адже, на думку експертів, під таку категорію, як «аналіз Інтернету на предмет небажаної інформації», може потрапити будь-яка інформація, котру не хочуть розголошувати окремі політики або певна політична сила (політико-економічна група).

Підвищенню впливу громадськості на процеси формування та реалізації державної регіональної політики, вирішення питань місцевого значення, убезпеченню цієї політики від антикорупційного сегмента має сприяти робота громадських рад та інших консультативно-дорадчих органів при органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування. Така робота, позбавлена формалізму та заангажованості на певні політико-економічні групи, надає цим органам публічного статусу центрів акумуляції громадської активності, адвокаційної діяльності, сприяння громадським ініціативам, встановленню потужного громадського контролю за діями правлячого класу.

⁹⁵ Краковецький О. Про стан розвитку відкритих даних в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://site.ua/alex.krakovetskiy/4667-pro-stan-rozvitku-vidkritih-danih-v-ukrayini/>

⁹⁶ Україна піднялась на 18 пунктів у світовому рейтингу відкритості даних [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.unian.ua/society/1936649-ukrajina-pidnyalas-na-18-punktiv-u-svitovomu-reytingu-vidkritosti-danih.html>

⁹⁷ Див.: Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 р. «Про Стратегію кібербезпеки України» від 15 березня 2016 р. № 96/2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/962016-19836> ; Глава держави затвердив Доктрину інформаційної безпеки України [Електронний ресурс]. – 2017. – 25 лют. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/glava-derzhavizatverdiv-doktrinu-informacijnoyi-bezpeki-ukr-40190>

⁹⁸ Требор І. Контроль за інтернетом: можна ли сесть за пост // Сегодня. – 2017. – 27 лют. – С. 2.

У цьому сенсі показовою є принципова позиція громадської ради при міському голові м. Херсона стосовно відсутності підстав для підвищення тарифу на проїзд у міському транспорті та проведення з цією метою громадських слухань. Інноваційним є досвід створення у 2016 р. громадських рад при кожному управлінні Львівської міської ради⁹⁹.

Водночас рівень ефективності роботи таких громадських рад знижується внаслідок затягування процесу їх формування, через негативні прецеденти використання громадських рад в інтересах окремих посадових осіб та політичних сил, що суперечить їх функціональному призначенню та дискредитує такий формат взаємодії. Показовим прикладом може слугувати бійка, що сталася 21 січня 2017 р. між кандидатами під час обрання членів громадської ради, яка працюватиме при Міністерстві з питань тимчасово окупованих територій і внутрішньо переміщених осіб України. «Театралізована вистава під назвою «Установчі збори громадської ради при Мінсоцполітики» – так громадськість охарактеризувала проведення у квітні 2017 р. установчих зборів для обрання нового складу громадської ради при цьому міністерстві¹⁰⁰. Про свою стурбованість непрозорістю формування Ради громадського контролю при НАБУ заявили представники громадської організації «Філософія Серця», оприлюднивши в травні 2017 р. у ЗМІ відповідне звернення до НАБУ.

Зважаючи на непоодинокі випадки порушення принципів відкритості та прозорості при формуванні складу громадської ради та її використанні у подальшому в інтересах окремих посадових осіб або політико-економічних груп, які не викликають довіри до подібного виду взаємодії між державою та громадськими організаціями, видається слушним такий висновок виконавчого директора Міжнародного фонду «Відродження» Є. Бистрицького: «Вся система виконавчої влади в Україні в радянські часи і за останні роки була побудована як адміністративно-командна система. Спорадичні зустрічі з громадськістю, форуми, дискусії, різні, навіть партійні, комітети – все одно там переважає якась точка зору, що прийнятна для влади, чи то виконавча влада, чи політична влада»¹⁰¹. Щоб уникнути подібного (спорадичних консультацій з громадськими організаціями при формуванні та прийнятті державних рішень), на думку Є. Бистрицького, потрібно впровадити системний процес роботи влади з тими, кого називають «стейкхолдерами», представниками різних інтересів, щоб виробити скоординоване рішення в тому чи тому напрямі.

Поряд із традиційними формами участі (громадські ради при органах влади, громадська експертиза проектів нормативно-правових актів, консультації з громадськістю, громадські слухання та інші форми демократії участі) новітні інформаційно-комунікативні технології, різні форми електронної участі громадськості в цих процесах надають нові можливості для розширення участі громадян у формуванні та реалізації державної, регіональної політики, вирішення питань місцевого значення.

Більшість концептуальних моделей електронної участі базується на підході щодо її визначення, який запропоновано Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Відповідно до нього, електронна участь включає три основні етапи: е-інформування – надання інформації про діяльність органів влади онлайн; е-консультації – організація консультацій з громадськістю онлайн; е-рішення – безпосереднє залучення громадян до процесу прийняття рішень за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

На практиці всі три рівні електронної участі є взаємозалежними: ступінь розвитку кожного наступного рівня залежить від досягнутих успіхів на попередньому рівні. Така

⁹⁹ Кращі практики діяльності громадських рад України: досвід для Волині [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.prostir.ua/?news=kraschi-praktyky-diyalnosti-hromadskyyh-rad-ukrajiny-dosvid-dlya-volyni>

¹⁰⁰ Петровський В. Кишенькова громадськість для органів влади // Дзеркало тижня. Україна. – 2017. – 15 квіт. – № 14. – С. 123.

¹⁰¹ Перший Форум громадянського суспільства Києва – можливість переходу на стратегію партнерства [Електронний ресурс]. – 2017. – 24 трав. – Режим доступу : <https://www.prostir.ua/?focus=forum-spivpratsi-ta-rozvytku-hromady-m-kyjeva-mozhlyvist-perehodu-na-stratehiyu-partnerstva>

трирівнева модель електронної участі використовується в рамках ООН для порівняльного аналізу та оцінки прогресу в розвитку електронної участі у країнах світу, що відображається за допомогою індексу *EPI (E-Participation Index)*. Результати відповідного дослідження ООН за 2016 р. свідчать про таке: у більшості країн світу найкраще впроваджено першу складову електронної участі – е-інформування; упродовж 2014–2016 рр. відбувся суттєвий прогрес у реалізації другого рівня електронної участі: кількість національних урядів, які проводять електронні консультації з громадськістю, зросла майже вдвічі; Україна за останні два роки піднялась у рейтингу електронної участі із 77-го на 32-ге місце¹⁰².

Серед ініціатив, спрямованих на розвиток електронної участі на рівні е-інформування, варто відзначити такі: створення онлайн платформи публічних закупівель *ProZorro*, ухвалення законодавства у сфері відкритих даних, створення Єдиного державного веб-порталу відкритих даних, Порталу відкритих даних Верховної Ради України, офіційного порталу публічних фінансів України *E-Data*, запровадження електронного декларування доходів і майна державних посадових осіб¹⁰³. У 2016 р. запрацював портал громадського обговорення законопроектів, розроблений за ініціативи Управління комп'ютеризованих систем Апарату Верховної Ради України та за підтримки Програми *USAID* РАДА. Його завдання – залучати громадян до законотворчого процесу через ознайомлення, коментування та висловлення зауважень і пропозицій до законопроектів, які запропоновані для обговорення в режимі онлайн¹⁰⁴.

Важливим у контексті розвитку електронної участі на рівні е-консультації стало ухвалення Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції» від 2 липня 2015 р. Закон закріплює правила подання електронних звернень та електронних петицій до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, визначає умови й процедуру їх розгляду, а також встановлює обов'язок органів влади відповідати на електронні звернення та електронні петиції протягом визначеного терміну. Цим Законом встановлено, що електронна петиція є особливою формою колективного звернення громадян до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування¹⁰⁵.

Протягом 2016 р. для електронних петицій на офіційних веб-сайтах Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України були створені відповідні сервіси¹⁰⁶. Найбільшу кількість електронних петицій у 2016 р. було подано Президенту України. Натомість створення відповідних сервісів на місцевому рівні відбувається вельми повільно. Наприкінці 2016 р. їх мали лише 17 % органів місцевого самоврядування.

¹⁰² Див.: Citizens as Partners. OECD Handbook on Information, Consultation and Public Participation in Policy-making [Електронний ресурс] / OECD. – 2001. – Режим доступу : <http://www.internationalbudget.org/wp-content/uploads/Citizens-as-Partners-OECD-Handbook.pdf>; United Nations E-government Survey 2016. E-government for Sustainable Development. Nations [Електронний ресурс]. – New York, 2016. – Режим доступу : <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2016>

¹⁰³ У 2015 р. було внесено зміни до Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р. № 2939-VI, які зобов'язують розпорядників інформації надавати публічну інформацію у формі відкритих даних на запит, оприлюднювати й регулярно оновлювати її на єдиному державному веб-порталі відкритих даних та на своїх веб-сайтах. Також було ухвалено постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних» від 21 жовтня 2015 р. № 835, якою визначено перелік наборів державних даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних, а також вимоги до формату та структури таких наборів даних, періодичність оновлення та порядок їх оприлюднення.

¹⁰⁴ Запрацював портал громадського обговорення законопроектів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.prostir.ua/?news=zapratsyuvav-portal-hromadskoho-obhovorennya-zakonoproektiv>

¹⁰⁵ Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції» від 2 липня 2015 р. № 577-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/577-19>

¹⁰⁶ Див.: Електронні петиції [Електронний ресурс] / Офіційне інтернет-представництво Президента України П. Порошенка – Режим доступу : <https://petition.president.gov.ua/>; Електронні петиції [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <https://itd.rada.gov.ua/services/Petitions/>; Електронні петиції [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України – Режим доступу : <https://petition.kmu.gov.ua/>

За висновком громадських експертів, сервіси електронних петицій на більшості веб-сайтів органів місцевого самоврядування не відповідають вимогам чинного законодавства¹⁰⁷.

У 2015 р. Кабінетом Міністрів України було внесено зміни до урядових постанов від 5 листопада 2008 р. № 976 та від 3 листопада 2010 р. № 996, які визначають порядок проведення електронних консультацій з громадськістю¹⁰⁸. З цією метою спеціально створено підрубрику «Електронні консультації» рубрики «Консультації з громадськістю» на офіційних веб-сайтах органів виконавчої влади різних рівнів. Необхідну інформацію з цього питання можна отримати на урядовому веб-сайті «Громадянське суспільство і влада». Також варто зазначити й те, що рішенням Уряду від 8 квітня 2015 р. № 234 встановлено обов'язок органів виконавчої влади оприлюднювати на своїх офіційних веб-сайтах та на урядовому веб-сайті «Громадянське суспільство і влада» інформацію щодо проведення електронних консультацій з громадськістю, а також звіти про їхні результати.

Проведений ученими НІСД моніторинг офіційних веб-сайтів міністерств засвідчив високий рівень впровадження на рівні е-консультацій таких інструментів електронної участі, як електронні звернення, соціальні мережі та форми для зворотного зв'язку із громадянами¹⁰⁹. Водночас меншою мірою міністерства вдаються до проведення електронних консультацій з громадськістю: відповідні рубрики на своїх веб-сайтах мають 2/3 міністерств. Міністерства переважно не виконують або виконують неналежним чином положення урядової постанови від 3 листопада 2010 р. № 996 щодо оприлюднення на своїх веб-сайтах звітів за результатами проведених електронних консультацій з громадськістю. Такі звіти в основному не оприлюднюються або ж публікуються вибірково та не в повному обсязі. Варто також вказати на низький рівень впровадження міністерствами таких інструментів електронної участі, як онлайн-опитування (їх проводять тільки чверть міністерств) та онлайн-форуми (відповідна рубрика є на веб-сайті лише одного міністерства).

Низький рівень використання громадянами інструментарію електронної участі засвідчують і результати соціологічного опитування, проведеного КМІС. Оскільки онлайн-взаємодія громадян із органами влади переважно має односторонній характер, більшість громадян використовують веб-сайти органів влади для пошуку інформації, а не з метою громадської участі.

За даними іншого дослідження, яке провели ОГС у межах реалізації програми «Електронне врядування задля підзвітності влади та участі громади» (EGAP), користуючись наявними на веб-сайтах органів влади інструментами електронної участі, лише 9 % респондентів взяли участь в опитуванні громадської думки; тих, хто користувався е-послугами та подав скарги, було відповідно по 4 %¹¹⁰.

Позитивних наслідків взаємодії ОГС та органів місцевого самоврядування можна досягти шляхом впровадження партиципаторного бюджету (бюджету участі) – важливого інструменту електронної демократії та формування активної громади, що залучає мешканців міста до управління міськими фінансами. В Україні першими у впровадженні такого бюджету в 2016 р. стали три міста – Черкаси, Полтава і Чернігів. Згодом до них долучилась більшість інших обласних центрів і ще декілька міст.

¹⁰⁷ Аналітичні записки з ефективного е-урядування. Випуск 1 : Законодавчі аспекти електронної демократії в Україні [Електронний ресурс] / EGAP. – К., 2016. – Режим доступу : <https://drive.google.com/file/d/0B9graEUscmJeRlFWaHNHNTFYZUE/view>

¹⁰⁸ Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976 і від 3 листопада 2010 р. № 996» від 8 квітня 2015 р. № 234 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/234-2015-%D0%BF>

¹⁰⁹ Джига Т.В. Розвиток механізмів електронної участі в Україні [Електронний ресурс] / НІСД. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/elektr_uchast-ea01e.pdf

¹¹⁰ Е-демократія в Україні: Погляди громадян і ключових зацікавлених сторін. Результати звіту «Електронна демократія в Україні з погляду громадян та ключових зацікавлених сторін» [Електронний ресурс] / EGAP. – 2016. – Режим доступу : <http://egap.in.ua/e-demokratiya-v-ukrayini-poglyady-gromadyan-klyuchovyh-zatsikavlenyh-storin/>

Знаходячи чимало плюсів від упровадження партиципаторного бюджетування (зазвичай передбачає надання 1 % від бюджету розвитку міста), український журналіст Д. Плахта стверджує, що «на нинішньому етапі механізм партиципаторного бюджетування обмежує вплив громадського активіста, оскільки проекти реалізуються комунальними підприємствами. В західноєвропейських країнах громадяни залучаються до процесу реалізації таких проектів значно більшим чином. У нас же участь громадян має обмежений контролюючий характер. Отож, до певної міри українському бюджету участі насправді потрібно більше цієї самої участі громадського сектору»¹¹¹.

Суттєвою перешкодою для використання громадянами наявного інструментарію електронної участі у контексті забезпечення розвитку місцевої демократії є низький рівень поінформованості населення щодо її можливостей і переваг. Розвиток електронної участі в Україні також ускладнюють деякі політико-культурні особливості українського суспільства: патерналістське ставлення населення до держави, невисока значущість таких цінностей, як участь у політичному житті, демократичний контроль за рішеннями влади, нерозвиненість культури відкритого урядування в органах державної влади та органах місцевого самоврядування.

Внутрішня цифрова нерівність (нерівний доступ різних верств населення до можливостей використання новітніх ІТ), відсутність узгодженого системного підходу до розвитку електронної участі та концептуального документа, який би визначав основні пріоритети та напрями реалізації політики з розвитку електронної участі в Україні – усі ці чинники так само негативно позначаються на розвиткові електронної участі в Україні.

Ступінь розвитку місцевої демократії, залучення громадян до вирішення питань місцевого значення, показово характеризують результати дослідження «Індекс демократичності міст»¹¹², проведеного експертами проекту *USAID* «Громадяни в дії» і презентованого в листопаді 2016 р.

Експерти проекту проаналізували понад 700 нормативно-правових документів (регламенти, положення, статuti та ін.), що регулюють механізми демократії, сприяють забезпеченню прозорості, відкритості та підзвітності органів місцевого самоврядування у 48 містах України, зокрема в усіх обласних центрах. До ТОП-10 найдемократичніших міст України увійшли: Чернівці (78 %), Чернігів (61 %), Івано-Франківськ (56 %), Суми (49 %), Краматорськ, Тернопіль та Черкаси (по 48 %), Ужгород та Луцьк (по 47 %), Кропивницький (44 %).

За результатами згаданого дослідження його організатори визначили сім проблемних позицій щодо якості нормативного регулювання основних механізмів участі громадян в управлінні місцевими справами.

1. У більшості місцевих рад обмежується доступ громадян до інформації про рішення, які приймаються на сесії, засіданні виконавчого комітету або постійній депутатській комісії.

2. У громадах часто обмежується доступ громадян до засідань, які відбуваються в місцевій раді (сесії, засідання виконавчого комітету чи постійних депутатських комісій).

3. У більшості міст не запроваджено кращі практики демократичного управління, як-от: онлайн трансляція засідань, оприлюднення інформації про роботу депутатів, їх голосування тощо.

4. Декларативність норм щодо механізмів безпосередньої участі громадян в управлінні місцевими справами, без визначення детальних та зрозумілих процедур.

5. У тих громадах, де визначено більш детальні процедури застосування механізмів місцевої демократії, вони виписані не в інтересах громади.

¹¹¹ Плахта Д. Про бюджет участі. Чи сформувалася в суспільстві критична маса людей, яка здатна стати рушієм позитивних і кардинальних змін у державі? // День. – 2017. – № 55. – 30 берез. – С. 5.

¹¹² Індекс демократичності міст [Електронний ресурс] / USAID, УНЦПД, «Громадяни в дії». – 2016. – Режим доступу : https://drive.google.com/file/d/0B8u_pYlkoApyV1NfMnZuaXpUak0/view

6. У багатьох громадах встановлено значні кількісні бар'єри для застосування механізмів місцевої демократії.

7. У більшості міст не визначено правові наслідки та детальний механізм розгляду ініціатив членів громад.

Водночас громадські експерти проекту *USAID* «Громадяни в дії» з метою ширшого залучення громадян до управління містом вважають за необхідне: привести у відповідність до чинного законодавства регламент місцевої ради, положення про постійні депутатські комісії, регламент виконавчого комітету; ухвалити статут територіальної громади та низку положень: про місцеві ініціативи, про громадські слухання, про громадську експертизу, про звітування міських голів та депутатів міських рад, про загальні збори громадян за місцем проживання, про електронні петиції, про консультації з громадськістю, про громадські бюджети участі, про помічників-консультантів депутатів міських рад.

Підвищенню ефективності процедур участі громадськості в управлінні місцевими справами, а отже, вирішенню означених вище проблемних питань, сприятиме поширення дієвих практик вирішення питань місцевого значення за участі всіх зацікавлених сторін. Показовими прикладами є: запровадження обласними відділеннями ВГО «Комітет виборців України» проектів з підвищення участі громадськості в управлінні містом; ухвалення депутатами Маріупольської міської ради в травні 2017 р. нової редакції положення про місцеві ініціативи, де суттєво спрощено процедуру їх подання: мешканцям Маріуполя достатньо зібрати 300 підписів і їхній проект рішення обов'язково розглянуть депутати, а ініціатори рішення зможуть виступити на постійних комісіях та на сесії міської ради.

Відповідно до результатів уже згаданого дослідження «Індекс демократичності міст», проведеного експертами проекту *USAID* «Громадяни в дії», вимогу зібрати 300 та більше підписів встановлено в 36 містах. *Для порівняння:* для ініціювання проведення громадських слухань у м. Чернігові необхідно зібрати не менше 3 тис. підписів членів територіальної громади. Натомість, щоб подати місцеву ініціативу на розгляд Львівської міської ради необхідно зібрати 10 тис. підписів. Для подання такої ж ініціативи на розгляд Ужгородської міської ради достатньо 50 підписантів. Для ініціювання електронних петицій у м. Києві необхідно зібрати 10 тис. підписів¹¹³.

Висновки та рекомендації до розділу 2

У часи випробувань українська організована громадськість продемонструвала високу здатність до консолідації та мобілізації. Усі роки постмайданівського періоду характеризувалися посиленням патріотичних почуттів та різнобічною значущою громадською самоорганізацією, що є найважливішим ресурсом державотворення. Отже, сьогодні необхідно здійснювати системний моніторинг суспільних процесів та громадської активності, а також можливостей залучення громадян до вироблення та реалізації державної, регіональної політики, вирішення питань місцевого значення, при цьому враховувати зазначені нижче особливості.

1. Перед державою постало завдання перейти від політики сприяння та створення належних правових умов для діяльності громадянського суспільства до підтримки реально діючих, самоврядних недержавних установ як представницьких інституцій різних соціально-економічних груп. Для цього органи влади мають делегувати їм частину своїх публічних повноважень та забезпечити рівний доступ ОГС до надання соціальних та інших суспільно значущих послуг.

¹¹³ Індекс демократичності міст [Електронний ресурс] / USAID, УНЦПД, «Громадяни в дії». – 2016. – Режим доступу : https://drive.google.com/file/d/0B8u_pYlkoApyV1NfMnZuaXpUak0/view

2. Стурбованість викликають непоодинокі спроби окремих органів виконавчої влади ослабити громадський контроль з боку ОГС за впровадженням реформ, виконанням політиками своїх передвиборних зобов'язань, діяльністю посадових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Це стосується також сектору безпеки та оборони, сфери державних закупівель (зважаючи на те, як сьогодні вводиться система *ProZorro*, залишається багато способів маніпуляцій із держзакупівлями), сфери реформування державної служби (особливо посад категорії «А»), реформи фінансово-економічної системи, податкової і митної сфер, судової системи, вирішення питань місцевого значення.

3. Спроби волонтерів змінити ситуацію у владних структурах, позбутися корупційних схем та налагодити прозору й відкриту систему державного управління нашоветуються на опір представників партійних та бюрократичних структур. Унаслідок цього представники волонтерських організацій припиняють співробітництво з владою та повертаються до своїх початкових видів діяльності.

4. Відбувається скорочення обсягів волонтерської допомоги. Окрім згаданої вище асиметричності у стосунках між владою та волонтерами, це можна пояснити зниженням рівня доходів українських громадян, посиленням фіскального та адміністративного тиску на представників середнього класу, розчаруванням від політиканства та масштабної корупції.

5. Утвердженню конструктивної та ефективної державно-громадської взаємодії щодо вирішення нагальних проблем перешкоджає низька довіра громадян до органів державної влади, силових структур, органів судочинства та прокуратури. Попри створені нормативно-правові засади для участі громадськості у прийнятті рішень, реальна зацікавленість, готовність до співпраці є низькою як на рівні органів державної влади, так і на рівні ОГС та підприємницького середовища.

Тож головними принципами державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні мають стати її ефективність та збалансованість, прозорість та врахування громадської думки та «думки лідерів» – позиції громадських, благодійних, релігійних організацій, недержавних аналітичних центрів та науково-дослідних установ.

Посиленню інституційної спроможності ОГС, залученню громадськості до прийняття державних рішень та вирішення питань місцевого значення, загалом розбудові громадянського суспільства в Україні сприятиме виконання щорічних планів заходів щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки, затверджених розпорядженнями Кабінету Міністрів України.

Отже, зважаючи на існування нинішніх безпрецедентних викликів, для забезпечення єдності українського суспільства та зміцнення української державності, досягнення якісної та ефективної співпраці, рівноправних відносин між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та ОГС необхідні:

- **активне залучення представників ОГС до участі в роботі громадських рад та інших консультативно-дорадчих органів при органах державної влади**, врахування їхніх рекомендацій при розробленні державно-управлінських рішень, завчасного оприлюднення їх проектів у ЗМІ. Координуючим органом із забезпечення постійного діалогу влади і суспільства мав би стати департамент публічної політики Секретаріату Кабінету Міністрів України;

- **збалансованість у діяльності як державних органів влади, так і ОГС інтересів різних категорій населення, які потребують підтримки та соціального захисту**: постраждалих у результаті анексії Криму та бойових дій на сході України військовослужбовців ЗСУ та учасників добровольчих батальйонів, біженців і внутрішньо переміщених осіб, мирних мешканців у звільнених від російсько-терористичних військ містах та в зоні проведення АТО, а також соціально незахищених, малозабезпечених груп населення. Вельми затребуваними варто вважати такі напрями державно-громадської взаємодії:

відновлення об'єктів інфраструктури, житлово-комунального господарства на звільнених територіях Донецької та Луганської областей; інтеграція ВПО у приймаючих громадах, мотивація їхнього розвитку та активної участі в житті нових громад;

- **поглиблення взаємодії держави та ОГС з надання правової допомоги та організації правової просвіти громадян, їх правового забезпечення та регулювання відносин між ними.** Оскільки будь-яке право людини є одночасно обов'язком держави забезпечувати реалізацію цього права, і цей обов'язок держави відповідно до ст. 3 Конституції України проголошується головним, правозахисні організації мають допомагати та сприяти державі в здійсненні цього обов'язку. Якщо держава не виконує цю функцію, правозахисні організації повинні взяти її на себе, захищаючи права і свободи громадян України. Важливим також є забезпечення державного моніторингового механізму контролю за станом прав і свобод на окупованих територіях Криму та Донбасу за участі міжнародних та українських громадських/правозахисних організацій;

- **посилення громадського контролю як за оприлюдненням звітності органів державної влади перед громадськістю у сфері освоєння бюджетних коштів** (звітності щодо всіх коштів, використаних отримувачами бюджетних коштів), так і запровадженням періодичної фінансової звітності громадських об'єднань, що оприлюднюється у ЗМІ;

- **залучення представників професійних та профільних громадських організацій до вироблення критеріїв відбору посадових осіб до органів державної влади, до систематичного моніторингу їхньої діяльності щодо дотримання вимог чинного законодавства з метою недопущення неефективного врядування та корупційних дій;**

- **усунення корупційних і недемократичних підходів до впровадження і функціонування традиційних форм і процедур участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики,** вирішенні питань місцевого значення (громадські ради, консультації з громадськістю, громадські слухання, громадська експертиза та інші); внесення відповідних змін до постанови Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 з метою посилення громадського контролю за органами виконавчої влади та унеможливлення нівелювання самоорганізації громадян – створення «кишенькових» громадських рад, імітаційної громадськості та «протестної індустрії» за допомогою корупційних механізмів. При плануванні/організації діалогу органів влади з ОГС важливо відштовхуватися від тієї концептуальної тези, що онлайн-демократія не може повноцінно замінити офлайн-демократію (безпосереднє спілкування);

- **посилення уваги до інформування можливостей та переваг використання інструментів електронної участі громадян в управлінні державою, суспільним розвитком та у вирішенні питань місцевого значення.** Це передбачає виконання таких завдань: упровадження інструментарію електронної участі на веб-сайтах органів державної влади та органів місцевого самоврядування влади; своєчасне реагування за їх допомогою на пропозиції та звернення громадськості; створення відповідної нормативно-правової та інституційної бази, яка б забезпечувала сприятливі умови для розвитку електронної участі; упровадження сервісно орієнтованих підходів у державному управлінні; розширення доступу громадян до інформаційно-комунікаційних технологій та підвищення рівня їхньої комп'ютерної грамотності.

З позиції вже згаданого фахівця з новітніх інформаційних технологій О. Краковецького, пріоритетними напрямками забезпечення відкритості та прозорості діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, використання ними бюджетних коштів, виявлення зловживань та запобігання корупції через упровадження нових інструментів е-демократії, реалізації проектів у сфері відкритих даних, зокрема, є такі:

- «створення нових інструментів взаємодії влади і суспільства, особливо в частині надання можливості громадянам напряму впливати на процеси прийняття управлінських рішень»;

- підвищення прозорості і відкритості діяльності органів влади, особливо в частині формування і виконання бюджетів, надання дозвільних документів і т. ін.;
- створення нових якісних сервісів для громадян і бізнесу, особливо в частині надання публічних послуг;
- розвиток проектів на базі відкритих даних;
- вирішення соціальних проблем [базуючись на принципах і стандартах, застосовуючи кращі практики у сфері відкритих даних];
- об'єднання і налагодження ефективного співробітництва громадян для вирішення загальних проблем;
- впровадження [технологій] *Smart City*;
- реалізація галузевих проектів, спрямованих на підвищення ефективності державного управління і обслуговування громадян та бізнесу (е-екологія, е-медицина, е-освіта і тощо)¹¹⁴;
- посилення уваги до висвітлення кращих практик державно-громадської взаємодії за різними напрямками: від підтримки волонтерського руху до сприяння самоорганізації в ОСББ. Важливим є забезпечення відкритості, прозорості та взаємовідповідальності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та ОГС, налагодження ними співпраці із засобами масової інформації, що дозволить уникнути проблеми «втраченої громадської експертизи», коли навіть ті висновки недержавних аналітичних центрів, що заслуговують на довіру, не відкривають як широкому загалу, так і цільовим групам, які взяли участь у проведених ними дослідженнях.

¹¹⁴ Лук'янов О. Відкриті дані як каталізатор українських економічних реформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.prostir.ua/?blogs=vidkryti-dani-yak-katalizator-ukrajinskyh-ekonomichnyh-reform>

РОЗДІЛ 3. ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Свідченням визнання українським політикумом вагомої ролі громадянського суспільства у творенні демократичної європейської Української держави, захисті її суверенітету та територіальної цілісності в умовах російської гібридної агресії стало ухвалення Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки (далі – *Стратегія*), яку було затверджено Указом Президента України 26 лютого 2016 р.¹¹⁵.

Проте перші реальні дії органів влади із впровадження Стратегії у дію дещо затяглися у часі. Тільки в листопаді 2016 р. Президент України своїм Указом «Питання Координаційної ради сприяння розвитку громадянського суспільства» затвердив Положення про Координаційну раду та її персональний склад, а Уряд України ухвалив План заходів з реалізації Стратегії на 2016 рік, продовжуючи у співпраці з ОГС реалізацію в Україні міжнародної Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд»», що покликана сприяти налагодженню більш тісної взаємодії між органами державної влади та ОГС¹¹⁶. Із запізненням, відповідно до міжнародного календаря з реалізації цієї Ініціативи, було затверджено урядовий план дій на 2016–2018 рр.¹¹⁷. Позитивним стало внесення змін до урядової постанови «Деякі питання реалізації в Україні Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд»» від 14 лютого 2017 р., відповідно до яких був затверджений новий склад Координаційної ради з питань реалізації в Україні Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд»» із зменшенням кількості її членів з 40 до 14 (по сім представників від органів виконавчої влади і громадськості)¹¹⁸.

Серед виконаних зобов'язань у межах реалізації в Україні цієї Ініціативи упродовж 2014–2015 рр. варто відзначити: впровадження механізму електронних петицій, створення пілоотної версії Єдиного державного порталу адміністративних послуг, надання доступу

¹¹⁵ Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки (затверджена Указом Президента України від 26 лютого 2016 р. № 68/2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/682016-19805>

¹¹⁶ Див.: Указ Президента України «Питання Координаційної ради сприяння розвитку громадянського суспільства» від 4 листопада 2016 р. № 487/2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/4872016-20692> ; Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Плану заходів на 2016 рік з реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки» від 2 листопада 2016 року № 802-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/802-2016-%D1%80>

¹¹⁷ Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану дій із впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд»» у 2016–2018 роках» від 30 листопада 2016 р. № 909 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249552867>

¹¹⁸ Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації в Україні Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд»» від 13 червня 2012 р. № 671» від 14 лютого 2017 р. № 79 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249745694>

до інформації у формі відкритих даних, запуск веб-порталу декларацій про доходи, майно і витрати державних службовців.

За даними звіту «Індекс Відкритого Уряду» *World Justice Project* за 2015 р., Україна посіла 43-ю позицію серед 102 країн світу (водночас у групі «Країни Східної Європи та Центральної Азії» Україна зайняла 4-ту позицію, поступившись Грузії, Боснії і Герцеговині та Македонії)¹¹⁹.

Не втрачають своєї актуальності питання інституалізації громадських ініціатив та різних форм громадської самоорганізації. Так, у липні 2016 р. було ухвалено урядову постанову «Про затвердження Порядку ведення Реєстру неприбуткових установ та організацій, включення неприбуткових підприємств, установ та організацій до Реєстру та виключення з Реєстру», що спричинило перереєстрацію статутів усіх неприбуткових організацій¹²⁰.

На створення сприятливих умов для функціонування ОГС були спрямовані ухвалені Верховною Радою України 6 жовтня 2016 р. закони України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державної реєстрації прав на нерухоме майно та захисту прав власності» та «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо уточнення окремих положень про оподаткування неприбуткових організацій», завдяки чому вирішується низка проблем щодо збереження релігійними організаціями свого неприбуткового статусу¹²¹. Крайній термін перереєстрації статутів релігійних організацій подовжено до 1 січня 2018 р.

Серед змін для громадянського суспільства, закладених у новому Податковому кодексі, заслугоує на увагу чітко встановлений річний період звітування для всіх громадських об'єднань. При цьому фінансова звітність також подається щорічно як додаток до загального звіту. Профспілки мають звітувати тільки в разі порушення вимог Податкового кодексу України¹²².

На додаток були ухвалені позитивні законодавчі зміни щодо юридичних та фізичних осіб, які надають благодійну допомогу. Так, у жовтні 2016 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо створення сприятливих умов для впровадження благодійних телекомунікаційних повідомлень», за яким скасовується збір на обов'язкове державне пенсійне страхування для послуг з відправлення благодійних текстових повідомлень. Законом визначено, що дії оператора телекомунікацій із перерахування коштів на добродійну діяльність за текстовими повідомленнями не вважаються фінансовими¹²³. Таким чином, вводиться поняття «благодійне телекомунікаційне повідомлення» та запроваджується збір благодійних пожертв операторами телекомунікацій серед абонентів виключно за наявності згоди оператора та укладення ним договору з обраною неприбутковою організацією. Також варто згадати про

¹¹⁹ TI [Transparency International] Україна закликає Уряд затвердити план дій Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд»» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.prostir.ua/?news=ti-ukrajina-zaklykaje-uryad-zatverdyty-plan-dij-initsiatyvy-partnerstvo-vidkrytyj-uryad>

¹²⁰ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Реєстру неприбуткових установ та організацій, включення неприбуткових підприємств, установ та організацій до Реєстру та виключення з Реєстру» від 13 липня 2016 р. № 440 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249189426>

¹²¹ Див.: Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державної реєстрації прав на нерухоме майно та захисту прав власності» від 6 жовтня 2016 р. № 1666-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1666-19> ; Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо уточнення окремих положень про оподаткування неприбуткових організацій» від 6 жовтня 2016 р. № 1667-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/1667-19>

¹²² 8 важливих «податкових» новацій для НУО [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.prostir.ua/?news=8-vazhlyvyh-novatsij-novoho-podatkovoho-kodeksu-dlya-nuo>

¹²³ Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо створення сприятливих умов для впровадження благодійних телекомунікаційних повідомлень» від 6 жовтня 2016 р. № 1664-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1664-19>

ухвалення українськими законодавцями 6 жовтня 2016 р. Закону України «Про внесення змін до Податкового Кодексу України щодо створення сприятливих умов для впровадження благодійних телекомунікаційних повідомлень», який звільняє благодійні телекомунікаційні повідомлення від податків та вносить відповідні зміни до Податкового кодексу України¹²⁴.

Міністерство юстиції України в грудні 2016 р. уточнило алгоритм реєстраційних дій для громадських формувань, затвердивши 72 типові інформаційні картки адміністративних послуг у сфері державної реєстрації юридичних осіб, ФОПів та громадських об'єднань¹²⁵.

21 грудня 2016 р. було ухвалено Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо покращення інвестиційного клімату в Україні)». Відповідно до його вимог строк приведення неприбутковими організаціями установчих документів до вимог Податкового кодексу України було подовжено до 1 липня 2017 р.¹²⁶

Важливими для розбудови в Україні громадянського суспільства слід вважати внесення змін до Порядку ведення Реєстру неприбуткових установ та організацій, включення неприбуткових підприємств, установ та організацій до Реєстру та виключення з нього, які були ухвалені 29 березня 2017 р. Зокрема, збільшено терміни з 10 до 30 днів для подання контролюючому органу реєстраційної заяви та копій документів у разі зміни організаційно-правової форми неприбуткової організації або внесення змін до її установчих документів, у т. ч. установчих документів організацій вищого рівня, на підставі яких вони діють. Крім того, зазначений Порядок приведено у відповідність до чинних законів України з метою врегулювання спірних питань між контролюючими органами та платниками податків при застосуванні положень Податкового кодексу України у частині адміністрування та оподаткування неприбуткових організацій¹²⁷.

Варто зауважити, що в 2016 р. повноваження реєстрації громадських об'єднань були передані Головним територіальним управлінням юстиції в обласні центри, які на початковому етапі не змогли належним чином їх реалізувати (раніше ці функції виконували управління юстиції в адміністративних районах). Вирішити проблему можна було би через упровадження процедури подання документів, яку гарантує законодавство, в електронній формі або за принципом «єдиного вікна» для отримання статусу неприбутковості одночасно з реєстрацією громадського об'єднання у Центрах надання адміністративних послуг (ЦНАП).

Проте ЦНАПи й дотепер відмовляють громадським об'єднанням у прийнятті документів. Інструменти ж електронного способу подання відповідних документів на сайті Міністерства юстиції України сьогодні тільки запроваджуються¹²⁸. Так, у лютому 2017 р. було презентовано запуск послуг Мін'юсту на сервісі «Єдиний державний портал адміністративних послуг»¹²⁹. Цього ж місяця міністерство та Міжнародний фонд «Відродження» спільно відкрили «Онлайн будинок юстиції»¹³⁰. Наразі через нього можна подати документи

¹²⁴ Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо створення сприятливих умов для впровадження благодійних телекомунікаційних повідомлень» від 6 жовтня 2016 р. № 1665-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1665-19>

¹²⁵ Про затвердження типових інформаційних карток адміністративних послуг у сфері державної реєстрації юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб – підприємців [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://minjust.gov.ua/ua/news/48854>

¹²⁶ Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо покращення інвестиційного клімату в Україні) від 7 листопада 2016 р. № 5368 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60443

¹²⁷ Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 13 липня 2016 р. № 440» від 29 березня 2017 р. № 195 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=249865383>

¹²⁸ Столичні ЦНАПи досі відмовляють НУО в прийнятті документів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.prostir.ua/?news=stolychni-tsnapy-dosi-vidmovlyayut-v-pryjnyati-dokumentiv-nuo>

¹²⁹ Єдиний державний портал адміністративних послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://posluga.gov.ua/>

¹³⁰ Онлайн будинок юстиції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://online.minjust.gov.ua/>

на реєстрацію громадської організації для здійснення її правової оцінки. Щоправда, ця опція поки що відкрита лише для столичних користувачів. За повідомленнями ЗМІ, запуснути повністю реєстрацію громадських організацій через «онлайн будинки юстиції» урядовці обіцяють до кінця 2017 р.¹³¹.

Заслуговують на увагу зміни, внесені народними депутатами до Закону України «Про громадські об'єднання» (щодо врегулювання діяльності всеукраїнських громадських об'єднань та їх місцевих осередків зі статусом юридичної особи) від 15 червня 2016 року¹³². Метою відповідного законопроекту визначено збереження юридичного статусу місцевих осередків громадських об'єднань, що діяли до набрання чинності Законом України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 р., та надання можливості членам територіальних громад та їхнім громадським об'єднанням на створення ними та розвиток нових місцевих осередків зі статусом юридичної особи. Таким чином, місцеві осередки зі статусом юридичної особи будуть перетворені у «відокремлені підрозділи». Водночас, відповідно до внесених змін до цього закону, на території України можуть утворюватися та діяти місцеві, регіональні, всеукраїнські та міжнародні громадські об'єднання. При цьому територія діяльності громадського об'єднання визначатиметься ним самостійно, окрім випадків, визначених законом.

На покращення умов інституалізації громадських ініціатив та різних форм самоорганізації громадян спрямований законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» (щодо вдосконалення порядку державної реєстрації громадських об'єднань та їх відокремлених підрозділів) (реєстр. № 5620 від 28 грудня 2016 р.). Пропонується визначити, що суб'єктами державної реєстрації громадських об'єднань та їхніх відокремлених підрозділів є виконавчі органи сільських, селищних та міських рад, Київська та Севастопольська міські, районні, районні у містах Києві та Севастополі державні адміністрації, нотаріуси, акредитовані суб'єкти. Розгляд документів, поданих для державної реєстрації та проведення інших реєстраційних дій щодо громадських об'єднань та їхніх відокремлених підрозділів, передбачається здійснювати протягом 24 годин після надходження документів, поданих для державної реєстрації та проведення інших реєстраційних дій, крім вихідних та святкових днів, замість трьох робочих днів без можливості подовження цього строку. Водночас у тексті зазначеного проекту закону не передбачено відповідний строк розгляду документів, поданих для державної реєстрації, для громадських об'єднань, що мають статус юридичної особи. Імовірно, що пропозиція стосовно державної реєстрації та проведення інших реєстраційних дій щодо таких громадських об'єднань всього за 24 години видалася законодавцям нереалістичною з огляду на суто технічні обставини¹³³.

У контексті визнання державою потенціалу громадянського суспільства широкого резонансу в суспільстві набуло підписання Президентом України 1 грудня 2016 р. Указу «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері»¹³⁴. Цим документом Кабінету Міністрів України було доручено розробити у тримісячний строк комплексний план заходів щодо зміцнення національної єдності. Обов'язковою частиною цього

¹³¹ Мін'юст переводить подачу і видачу документів онлайн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.if.ua/allevnts/news/mijust_documens_online/

¹³² Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про громадські об'єднання» (щодо врегулювання діяльності всеукраїнських громадських об'єднань та їх місцевих осередків з статусом юридичної особи) від 15 червня 2016 р. № 4816 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59412

¹³³ Усенко І., Ромінський Є. Експрес-огляд законотворчої діяльності Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Бюл. № 106. Законопроекти, зареєстровані в парламенті за період 26.12.2016 – 30.12.2016. – Режим доступу : <http://khpg.org/index.php?id=1489656224>

¹³⁴ Указ Президента України «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері» від 1 грудня 2016 р. № 534/2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/5342016-20814>

плану мала стати підтримка ініціатив громадськості про збереження історичної пам'яті, розвиток національної свідомості та громадянської освіти в Україні, популяризацію української культурної спадщини та міжрегіональне співробітництво в цій сфері. Проте й дотепер цей план так і не було затверджено, що є прикритим в умовах неоголошеної гібридної війни РФ проти України, інформаційної складової цієї війни, порушення прав і свобод громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях.

Важливо, що в зазначеному вище Указі Президента України наголошується на необхідності розширення сфери застосування української мови як одного з найважливіших чинників національної самобутності народу України. Згідно з висновком громадських експертів, мовна ситуація в Україні визначається домінуванням російської мови в усіх ключових сферах суспільного життя: у телебаченні, друкованих виданнях, сфері послуг та українському сегменті Інтернету.

За результатами моніторингу мовної ситуації в Україні, який проводили громадські експерти в 2016 р., українська мова є рідною для 60 % громадян України (не враховуючи окуповані території); російську мову вважають рідною 15 % опитаних; водночас спілкуються повсякденно переважно українською мовою вдома лише 50 %, переважно російською – 24 %, «іноді російською, іноді українською» – 25 % опитаних громадян; значна частина українців, котрі вважають українську мову рідною, не спілкується нею на роботі та навіть удома. Така ситуація, на думку громадських експертів, становить загрозу мовній ідентичності українців і загалом національній безпеці України¹³⁵.

Такі невтішні результати опитувань громадян України посилюють обґрунтованість внесення на розгляд Верховної Ради України законопроекту «Про державну мову» (реєстр. № 5670 від 19 січня 2017 р.), розробленого групою експертів та громадськістю. Під заявою «Україні – закон про державну мову» (на підтримку цього законопроекту) підписалося понад 70 громадських об'єднань. Громадський законопроект отримав також схвальні відгуки від Міністерства освіти і науки України, Міністерства культури України, Міністерства сім'ї, молоді та спорту України, Державного комітету телебачення і радіомовлення України¹³⁶.

Поглибленню взаємодії органів державної влади та ОГС у протидії інформаційно-пропагандистській складовій гібридної агресії РФ проти України сприятиме введення в дію Указом Президента України від 25 лютого 2017 р. рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 р. «Про Доктрину інформаційної безпеки України»¹³⁷.

Фактичним визнанням українського політикуму вагомим внеском громадськості та громадських об'єднань, передусім добробатів і волонтерів, стало запровадження Дня українського добровольця, який відзначається щорічно 14 березня з метою сприяння подальшому зміцненню патріотичного духу в суспільстві, посиленню суспільної уваги і турботи про учасників добровольчих формувань¹³⁸. Утім, неврегульованим залишається питання надання волонтерам статусу учасника бойових дій. Відповідний законопроект

¹³⁵ Див.: Становище української мови в Україні у 2016 році: аналітичний огляд [Електронний ресурс] / Рух добровольців «Простір свободи». – 2016. – 8 листоп. – Режим доступу : <https://docs.google.com/document/d/1ScYcGPhLeu5Y7P8Cg1wOX1sk7lTqf3D9VhQBZgNRpac/edit#heading=h.gjdgxs> ; Стан української мови. Щорічний моніторинг: Російська домінує в медіа та сфері послуг, українська – в освіті й кінопрокаті [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.prostir.ua/?news=stan-ukrajinskoji-movy-schorichnyj-monitorynh-rosijska-dominuje-v-media-ta-sferi-posluh-ukrajinska-v-osviti-j-kinoprokati>

¹³⁶ Військові та волонтери підтримали відеоролик громадський законопроект «Про державну мову» № 5670 [Електронний ресурс] / Громадський простір. – Режим доступу : <http://www.prostir.ua/?news=vijskovi-ta-volontery-pidtrymaly-video-rolykom-hromadskij-zakonoprojekt-pro-derzhavnu-movu-5670>

¹³⁷ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України» від 25 лютого 2017 р. № 47/2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>

¹³⁸ Постанова Верховної Ради України «Про встановлення Дня українського добровольця» від 17 січня 2017 р. № 1822-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1822-19>

«Про внесення змін до деяких законів України щодо статусу волонтерів» був зареєстрований у Верховній Раді України ще 10 березня 2016 р. (у ньому, зокрема, пропонується збереження усіх соціальних гарантій для членів сім'ї волонтера у разі його загибелі)¹³⁹.

Національною стратегією сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки передбачено «стимулювання волонтерської діяльності», зокрема, опрацювання питання щодо приєднання України до Європейської конвенції про довгострокову волонтерську службу. У цьому контексті давно назріло питання ратифікації Україною «Європейської конвенції про заохочення міжкордонної довгострокової волонтерської служби для молодих осіб». Важливо також зазначити: у ключових інституціях ЄС є чітке розуміння того, що волонтерство підвищує конкурентоспроможність і дає можливість для кар'єрного зростання. Така норма може запрацювати і в Україні, оскільки її внесено в законопроект «Про молодь» (реєстр. № 3621 від 10 грудня 2015 р.), згідно з яким волонтерство трактується вторинною зайнятістю молоді, а отримані волонтером навички розглядаються як важлива складова професійної орієнтації та розвитку молоді¹⁴⁰.

Однією з головних вимог українського суспільства до органів влади, актуалізованою Євромайданом, була й залишається вимога посилення взаємодії з ОГС у запобіганні корупційним діям та боротьбі з корупцією.

На активізацію та підвищення ефективності антикорупційної взаємодії органів влади та ОГС спрямований проект закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення прав громадянського суспільства у боротьбі з корупцією (реєстр. № 5398 від 15 листопада 2016 р.), яким передбачено, що заявник про корупційні злочини отримує права потерпілого у кримінальному процесі, що дозволить громадянам брати повноцінну участь у судових процесах проти хабарників. Крім того, документом передбачено обов'язкове покарання для слідчих і прокурорів у вигляді догани або звільнення за свідоме затягування розгляду справи, невручення підозри чи навмисну бездіяльність. У свою чергу, слідчі судді отримують право виходити за межі обвинувального акта для виявлення замовників корупційних злочинів, яких «не помітила» прокуратура¹⁴¹.

Помітний резонанс у суспільстві викликало підписання 27 березня 2017 р. Президентом України П. Порошенком закону про внесення зміни до статті 3 Закону України «Про запобігання корупції» (№ 6172), ухваленого 23 березня ц. р. Верховною Радою України, відповідно до якого члени антикорупційних громадських організацій зобов'язані подавати електронні декларації. Також е-декларації мають подавати керівники (члени вищого органу управління) громадських об'єднань, інших непідприємницьких товариств, що здійснюють діяльність, пов'язану із запобіганням корупції, імплементацією стандартів у сфері антикорупційної політики, моніторингом антикорупційної політики в Україні, підготовкою пропозицій з питань формування, реалізації такої політики, та/або беруть участь, залучаються до здійснення заходів, пов'язаних із запобіганням, протидією корупції. Зобов'язання заповнювати е-декларації для них з'явиться з 2018 р., якщо не будуть внесені нові зміни.

Проте 27 березня 2017 р. Президент України ініціював зустріч з представниками громадськості, за результатами якої було прийнято рішення про створення робочої групи з можливого внесення до вищезазначеного закону поправок. На думку представників ОГС, під дію цього Закону потрапляють усі, хто надає послуги «антикорупційним громадським організаціям». У разі якщо до цього закону не будуть внесені необхідні поправки, ОГС буде набагато важче отримувати базові послуги, які наразі доступні всім іншим суб'єктам

¹³⁹ Проект закону про внесення змін до деяких законів України щодо статусу волонтерів від 10 березня 2016 р. № 4192 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58363

¹⁴⁰ Крулько І. Волонтерство в Україні: як підтримати і посилити мотивацію? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/internal/volonterstvo-v-ukrayini-yak-pidtrimati-i-posiliti-motivaciyu-.html>

¹⁴¹ Проект закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення прав громадянського суспільства у боротьбі з корупцією від 15 листопада 2016 р. № 5398 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60501

економічної діяльності. Водночас підприємцям буде набагато важче отримати додаткові доходи, пропонуючи свої послуги громадському сектору¹⁴².

Слід звернути увагу й на те, що 10 липня 2017 р. у парламенті України за поданням Президента України П. Порошенка було зареєстровано два законопроекти (реєстр. № 6674 та № 6675) про внесення змін до деяких законодавчих актів та Податкового кодексу України щодо забезпечення відкритості для суспільства інформації про фінансування діяльності громадських об'єднань та використання міжнародної технічної допомоги. Відповідно до проектів цих законодавчих актів скасовується обов'язок для членів ОГС бути суб'єктами е-декларування, але, натомість, вводиться низка додаткових норм щодо підзвітності громадських об'єднань, річний дохід яких перевищує 300 місячних прожиткових мінімумів¹⁴³. Президентські законопроекти, які мали стати компромісним варіантом, викликали досить різку реакцію громадськості. Зокрема, у Спільній заяві Уповноваженого з прав людини, Української Гельсінської спілки з прав людини та Харківської правозахисної групи щодо законопроектів, в аналізі проектів Міжнародного центру некомерційного права нові вимоги було названо дискримінаційними¹⁴⁴. Критичні заяви щодо законопроектів оприлюднили міжнародні правозахисні організації *Freedom House* та *Article 19*¹⁴⁵. Низка українських громадських об'єднань також заявили, що вбачають значні ризики для розвитку громадянського суспільства в разі їх ухвалення¹⁴⁶.

Потенційним проблемам, що можуть виникнути у разі прийняття законопроектів № 6674 та № 6675, пошуку оптимальних шляхів їх вирішення було присвячено засідання Координаційної ради сприяння розвитку громадянського суспільства, що відбулося від 7 вересня 2017 р. Учасниками засідання прийнято рішення про створення робочої групи з представників органів державної влади та ОГС, яка буде працювати над реалізацією внесених громадськими активістами правок до цих законопроектів, зокрема презентованих на цьому засіданні правок від представників Проекту «Громадяни в дії» УНЦПД та коаліції провідних громадських організацій та експертів України «Реанімаційний пакет реформ».

У контексті викладеного вважаємо за необхідне зауважити, що Законом України «Про громадські об'єднання» визначено, що громадські організації зі статусом юридичної особи мають право на фінансову підтримку за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевого бюджету й зобов'язані подавати та оприлюднювати звіти про використання цих

¹⁴² Топ-10 вад е-декларування «антикорупційних» громадських організацій [Електронний ресурс] / Громадський простір. – Режим доступу : <http://www.prostir.ua/?blogs=top-10-vad-e-deklaruvannya-antikoruptsijnyh-hromadskyh-orhanizatsij>

¹⁴³ Див.: Проект закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення відкритості для суспільства інформації про фінансування діяльності громадських об'єднань та використання міжнародної технічної допомоги від 10 липня 2017 р. № 6674 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62214 ; Проект закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо забезпечення відкритості для суспільства інформації про фінансування діяльності громадських об'єднань та використання міжнародної технічної допомоги від 10 липня 2017 р. № 6675 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62215

¹⁴⁴ Див.: Спільна заява Уповноваженого з прав людини, Української Гельсінської спілки з прав людини та Харківської правозахисної групи щодо законопроектів № 6674 та № 6675 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/13717-aa-spilna-zayava-upovnovazhenogo-z-prav-lyudini-ukraiinskoi-gelsinskoii/> ; Аналіз проектів Законів України «Про внесення змін до Податкового кодексу України» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення відкритості для суспільства інформації про фінансування діяльності громадських об'єднань та використання міжнародної технічної допомоги» [Електронний ресурс] / The International Center for Not-for-Profit Law (ICNL). – Режим доступу : https://drive.google.com/file/d/0B8u_pYlkoApyRXVyBxYmRpX0k/view

¹⁴⁵ Див.: Ukraine: Government Proposals on NGOs Would Curtail Their Work [Електронний ресурс] / Freedom House. – Режим доступу : <https://freedomhouse.org/article/ukraine-government-proposals-ngos-would-curtail-their-work> ; Ukraine: Drop government proposals that restrict NGO activity [Електронний ресурс] / Article 19. – Режим доступу : <https://www.article19.org/resources.php/resource/38824/en/ukraine-drop-government-proposals-that-restrict-ngo-activity>

¹⁴⁶ Держава VS громадянське суспільство: чи можливий діалог [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gurt.org.ua/news/recent/39771/>

коштів. Утім, мусимо констатувати, що державне фінансування громадських організацій в Україні залишається формальним і непрозорим, не врегульовано процедури надання державних грантів, відсутнє довгострокове державне фінансування.

За такої ситуації рішенням Кабінету Міністрів України у березні 2016 р. була затверджена нова редакція Порядку проведення конкурсу з визначення програм (проектів, заходів), розроблених інститутами громадянського суспільства, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка¹⁴⁷. Але системне вирішення цієї проблеми відсутнє й дотепер, що гальмує інституціональний розвиток громадянського суспільства в Україні. Натомість урядовці зосередили свою увагу на наданні фінансової допомоги окремим соціальним групам. Так, у лютому 2016 р. на розгляд Верховної Ради України був внесений проект закону щодо підтримки підприємств та громадських організацій інвалідів з удосконаленим порядком отримання ними дозволу на право користування податковими пільгами із сплати податків і зборів, передбачених законодавством України з питань оподаткування¹⁴⁸.

Найбільшими реципієнтами коштів, спрямованих на підтримку ОГС, порівняно з іншими категоріями, які отримують фінансову підтримку за рахунок бюджету, є громадські організації інвалідів і ветеранів. Однак низька ефективність розподілу та контролю фінансування цих організацій призвела до суттєвої проблеми щодо підтримки ініціатив учасників і ветеранів АТО¹⁴⁹. Тож Міністерство соціальної політики України ініціювало зміни до постанов Кабінету Міністрів України від 7 березня 2012 р. № 176 та до постанови від 12 жовтня 2011 р. № 1049, якими пропонують змінити принципи та підходи до фінансування ветеранських організацій.

Раніше на отримання фінансування мали право організації ветеранів, які проіснували понад два роки¹⁵⁰. З оприлюдненої у ЗМІ позиції новостворених ветеранських організацій, ядро яких становили учасники волонтерського руху, державна фінансова підтримка має надаватися тим, хто повернувся з АТО, і не фінансувати «ностальгію радянських ветеранів»¹⁵¹. Після низки скандалів із фінансуванням ветеранських організацій, Мінсоцполітики України запровадило нові правила щодо фінансування ветеранських організацій на конкурсній основі. Відтепер кошти нараховуватимуть лише після ретельного аналізу діяльності організацій за результатами роботи спеціальної комісії, яка має провести експрес-аудит усіх поданих заявок, відтак організаціям, до яких не було претензій, компенсувати витрати (не більше 20 % від заявленої суми)¹⁵².

Висновки та рекомендації до розділу 3

Законодавче забезпечення розвитку громадянського суспільства в умовах зовнішніх і внутрішніх викликів має орієнтуватися на кращі практики та європейські стандарти захисту прав і свобод людини із одночасним запровадженням принципів відкритості,

¹⁴⁷ Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2011 р. № 1049» від 16 березня 2016 р. № 194 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248907833>

¹⁴⁸ Проект закону про внесення змін до Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (щодо підтримки підприємств та організацій громадських організацій інвалідів) від 4 лютого 2016 р. № 4018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58062

¹⁴⁹ Статус учасника бойових дій, які взяли участь у проведенні АТО, надано вже понад 300 тис. осіб. Також 4,5 тис. осіб отримали статус інвалідів війни, понад 6 тис. осіб – статус членів сімей загиблих.

¹⁵⁰ Нові правила фінансування ветеранських громадських об'єднань [Електронний ресурс] / Укрінформ. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2135870-novi-pravila-finansuvanna-veteranskih-gromadskih-obednan.html>

¹⁵¹ Мінсоцполітики запровадило нові правила підтримки ветеранських організацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://24tv.ua/minsotspolitiki_zaprovadilo_novi_pravila_pidtrimki_veteranskih_organizatsiy_n814466

¹⁵² Фінансування ветеранських громадських організацій проходитиме прозоро [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.msp.gov.ua/news/13107.html>

прозорості та підзвітності влади. Втім, говорити про системність та ефективність практики взаємодії органів публічної влади та ОГС зарано.

Тож вважаємо за необхідне запропонувати актуалізовані сьогоденням пріоритетні напрями розвитку громадянського суспільства в сучасній Україні, яким має посприяти держава.

1. В умовах швидкозмінної суспільно-політичної ситуації, що зумовлює відповідне оновлення положень Стратегії, визначених нею стратегічних пріоритетів та завдань, зобов'язати Координаційну раду сприяння розвитку громадянського суспільства як консультативно-дорадчий орган при Президентові України своєчасно оприлюднювати інформацію щодо своєї діяльності та прийнятих рішень, зокрема, за результатами розгляду проектів Законів України, які пропонуються для внесення Президентом України на розгляд Верховної Ради України і спрямовані на державне сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні.

2. Ратифікувати Конвенцію про сприяння транснаціональній довгостроковій волонтерській службі молоді, що має здійснити Верховна Рада України за поданням одного із суб'єктів законодавчої ініціативи. Таким суб'єктом може бути Президент України. Приєднання України до Конвенції сприятиме повномасштабній інтеграції вітчизняного волонтерського руху в європейський волонтерський простір.

3. Актуальною є організація Міністерством інформаційної політики України спільно з Національною академією державного управління при Президентові України інформаційно-просвітницьких заходів та лекційних курсів, спрямованих на підвищення кваліфікації державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування з проблематики громадянського суспільства, реалізації державної політики сприяння його розвитку в Україні, діяльності волонтерських та благодійних організацій в умовах гібридної агресії РФ проти України.

4. На часі – невідкладні завдання: за активної участі громадськості здійснити формування дієвої антикорупційної структури, забезпечивши дотримання принципів відкритості та прозорості, усіх міжнародних стандартів, а також посилення скоординованої діяльності Національного антикорупційного бюро України, Національного агентства з питань запобігання корупції, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури шляхом створення Державного бюро розслідувань та формування Антикорупційного суду України. Реформуванню судової системи за умови дотримання жорсткої дієвості чинного законодавства й незворотної відповідальності за корупційні злочини та хабарництво сприятиме ухвалення народними депутатами законопроекту № 6519 від 26 травня 2017 р. Набуття цим законом чинності унеможливить застосування застави у кримінальних провадженнях за фактами отримання службовою особою неправомірної вигоди, незаконного збагачення та підкупу службової особи юридичної особи приватного права.

5. З метою створення сприятливих умов для інституційного розвитку громадянського суспільства (п. 4.1. Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки) Міністерству фінансів України:

- розробити, залучаючи громадських експертів, типові положення про порядок розподілу органами виконавчої влади бюджетних коштів для фінансування на конкурсних засадах програм, проектів, заходів ОГС;
- визначити єдині критерії надання державної фінансової підтримки реальним організаціям громадянського суспільства;
- запровадити обов'язкову звітність ОГС, яким надається державне фінансування; розробити процедуру публічного доступу до такої звітності.

6. Міністерству юстиції України, Міністерству фінансів України за участю ОГС підготувати пакет необхідних нормативних документів щодо створення Національного фонду розвитку громадянського суспільства як некомерційної самоврядної організації, управління якою здійснюється на паритетних засадах державою та представниками організацій

громадянського суспільства, – інституціонального механізму реалізації Стратегії. З цією метою підготувати та подати до Кабінету Міністрів України пропозиції щодо внесення змін до Бюджетного кодексу України та Податкового кодексу України з метою часткового фінансування цього Фонду (надання йому щорічних субсидій) із Державного бюджету України.

7. З огляду на зменшення суб'єктності держави у наданні платних соціальних послуг (скорочення їх переліку), обмеження надання таких послуг тільки особами, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати (постанова Кабінету Міністрів України від 8 вересня 2016 р. № 596), Кабінету Міністрів України, Міністерству соціальної політики України забезпечити процес делегування ОГС частини державних повноважень у цій сфері, а саме: розробити та затвердити окремим актом Кабінету Міністрів України перелік соціальних послуг, оплата яких відбувається на нормативних засадах одержувачами цих послуг (ваучери, інші казначейські зобов'язання), виключивши вартість соціальних послуг, що фінансуються на нормативних засадах, з оподаткованого доходу фізичних осіб.

8. З метою створення сприятливих умов для участі ОГС у процедурах державних закупівель Міністерству економічного розвитку та торгівлі України подати Кабінету Міністрів України пропозиції щодо внесення до нормативних документів змін, спрямованих на полегшення процедури надання ОГС фінансових гарантій та дотримання ними інших обов'язкових вимог для участі у тендерах і виконанні контрактів; поширення дії законодавства про банкрутство на громадські організації, що здійснюють підприємницьку (господарську) діяльність.

9. В умовах російської гібридної війни проти України сприяти забезпеченню гідного рівня життя та розвитку уразливих категорій, насамперед внутрішньо переміщених осіб, рекомендувати Верховній Раді України пришвидшити розгляд законопроектів «Про внесення змін до деяких законів України щодо статусу волонтерів» (реєстр. № 4192) та «Про внесення змін до деяких законів України (щодо виборчих прав внутрішньо переміщених осіб та інших мобільних всередині країни громадян)» (реєстр. № 6240).

10. З метою посилення інформаційного контенту щодо надання урядами та неурядовими організаціями зарубіжних країн грантової та консультативної допомоги для виконання громадськими об'єднаннями України програм, реалізацію ними проектів, спрямованих на розбудову в Україні громадянського суспільства у контексті реалізації стратегічних пріоритетів і завдань у цій сфері, визначених Національною стратегією сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки, Міністерству закордонних справ України організувати подання відповідного спрямування інформації у тематичній рубриці «Новини закордонних дипустанов України» на офіційній сторінці МЗС України в мережі Інтернет, залучивши до цього культурно-інформаційні центри при дипломатичних представництвах України.

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

ЯБЛОНСЬКИЙ
Василь Миколайович

заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат історичних наук, доцент (керівник авторського колективу)

БАЛАКІРЄВА
Ольга Миколаївна

завідувач відділу моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій Державної установи «Інститут економіки та прогнозування НАН України», голова правління ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка», кандидат соціологічних наук

БОНДАР
Тетяна Василівна

директор ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка», кандидат соціологічних наук

ДЖИГА
Тетяна Василівна

головний консультант відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат політичних наук

ДМИТРУК
Дмитро Анатолійович

старший науковий співробітник відділу моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій державної установи «Інститут економіки та прогнозування НАН України», директор Центру «Соціальний моніторинг», експерт ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка», кандидат соціологічних наук

КОРНІЄВСЬКИЙ
Олександр Анатолійович

головний науковий співробітник сектору громадянського суспільства відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень, доктор політичних наук, професор

РУДЕНКО
Анна Федорівна

молодший науковий співробітник сектору громадянського суспільства відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень

Наукове видання

**ПРО СТАН РОЗВИТКУ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ**

Аналітична доповідь

Редагування: *І.І. Бажал*

Коректура: *Т.В. Карбовнича, О.М. Романова, О.І. Сабадаш*

Комп'ютерне верстання: *О.М. Адулов*

В оформленні обкладинки використані фотоматеріали
відкритих інтернет-ресурсів

Відповідальний за випуск: *О.М. Романова*

Оригінал-макет підготовлено
у Національному інституті стратегічних досліджень:
вул. Пирогова, 7-а, Київ-30, 01030
Тел./факс: (044) 234-50-07
e-mail: info-niss@niss.gov.ua

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 6,51.
Наклад 200 прим. Зам. № ДФ 632.

ПП «Видавництво Фенікс»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 271 від 07.12.2000 р.
03067, Київ, вул. Шутова, 13-б
www.fenixprint.com.ua

ДЛЯ НОТАТОК